Макро эдийн засгийн болон аж байдлын үзүүлэлтээр хийсэн хүчин зүйлийн судалгаа

Гүйцэтгэгч: МУИС- ийн ЭЗС-ийн Статистикийн тэнхмийн эрхлэгч, доктор (Ph.D) Б. Батмөнх

Захиалагч: Үндэсний Статисткийн Хороо

Түлхүүр үгс:

- **Монголын эдийн засгийн өсөлт, түүнд нөлөөлсөн зарим хүчин зүйлс –** Decomposition of the Economic Growth of Mongolia
- **Эдийн засгийн өсөлт ба салбарын бүтэц-** Economic growth and economic pattern
- **Монгол дахь ядууралын байдал- Poverty Situation in Mongolia**
- **Ядуурлд нөлөөлсөн зарим хүчин зүйлс-Same factors influenced on Poverty in Mongolia**

Улаанбаатар хот, 2010 оны 11 сар.

ГАРЧИГ

Өмнөх үг

1.Эдийн засгийн өсөлтийн гол онолуудын талаар товчхон

2. Çàðèì óëñ îðíû ýäèéí çàñãèéí ºñºëò болон хоцрогдлын жишээ

3. Монгол Улсын шилжилтийн стратеги, бодлого

4. Монгол Улсын сүүлийн 19 жилийн (1990-2009 оны) эдийн засгийн уналт ба өсөлт

5. Эдийн засгийн өсөлт ба салбарын бүтэц, өсөлтөнд салбаруудын оруулсан хувь нэмэр

6. Эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлсөн зарим хүчин зүйлс

7. Эдийн засгийн өсөлт ба хүн амын ажил эрхлэлт

8. Хүн амын ядуурлын төлөв байдал, түүний чиг хандлага

9. Амьжиргааны түвшинд нөлөөлсөн инфляцийн нөлөөлөл

10. Амьжиргааны түвшин, ядуууралд нөлөөлсөн ажилгүйдэл, орлогын нөлөөлөл

11. Хүний хөгжил, эдийн засгийн өсөлт ба амьжиргааны түвшин

12. Олон улсын зэрэгцүүлэлт

13. Дүгнэлт, санал зөвлөмж

Ашигласан ном, материалын жагсаалт

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ **Хуудасны дугаар**

Õ¿ñíýãò -1. Зарим улс орнуудын эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийн түвшин........................6

Хүснэгт-2. ДНБ-ний 1995-2009 оны өсөлтөнд салбаруудын оруулсан хувь нэмэр 22

Хүснэгт-3. Салбаруудын биет хэмжээний гол үзүүлэлтүүдийн өсөлт.............................24

Хүснэгт-4. Регрессийн хамаарлын үр дүн...26-27

Хүснэгт-5. ДНБ-ний өсөлтөд ажиллагсдын тоо, хөдөлмөрийн бүтээмжийн үзүүлсэн нөлөөлөл 29

Хүснэгт-6. ДНБ болон ажиллагсдын тоо, түүний өслт..31

Хүснэгт-7. Хүн амын ядуурлын түвшин, хувиар...34

Хүснэгт-8. Ядуу хүн амын тоо, мянга..35

Хүснэгт-9. Хүн амын ядуурлын гүнзгийрэлт, хувиар..35

Хүснэгт-10. Хүн амын ядуурлын ялгаа буюу мэдрэмж, хувиар.................................36

Хүснэгт-11. Өрхийн дундаж мөнгөн орлого, төгрөг..37

Хүснэгт-12. Ядуурлын шугам ба инфляцын түвшин..39

Хүснэгт -13. Ядуурал, ажилгүйдлийн үзүүлэлтүүд..41

Хүснэгт -14. Ажилгүйдлийн түвшин, ядуу ба ядуу бус хүн амаар,%.................................41

Хүснэгт-15. Ядуурлын үзүүлэлтүүд, өрхийн тэргүүлэгчийн ажил эрхлэлтийн байдлаар...42

Хүснэгт-16. Сард нэг хүнд ногдох хэрэглээ, ядуу болон ядуу бус өрхөөр, төгрөг............43

Хүснэгт- 17. Боловсрол ба ядуурлын хамаарал...46

Хүснэгт- 18. Ядуурлын хамралтын хүрээ, өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшнээр, %...46

Хүснэгт-19. Хүний хөгжлийн индекс, түүний бүрэлдэхүүн үзүүлэлтүүд, бүс нутаг болон бусад ангилалаар...48

Хүснэгт- 20. Хүний хөгжлийн индекс, бүс нутаг болон бусад ангилалаар 1980-2010 он...49

Хүснэгт- 21. Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан хүний хөгжлийн индекс, бүс нутаг болон бусад ангилалаар..51

Хүснэгт -22. Ядуурлын олон хэмжигдэхүүнт индекс, түүний бүрэлдэхүүн..................53

Хүснэгт -23. Жендерийн тэгш бүс байдлын индекс, бүс нутаг болон бусад ангилалаар……….5

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг -1. ДНБ –ний жил бүрийн цэвэр өсөлт, бууралт, хувиар……………………………….12

Зураг-2. Дэлхийн банкны Атласын аргаар тооцсон нэг хүн амд ногдох ДНБ, ам. Доллар…13

Зураг -3. Дэлхийн банкны Атласын аргаар тооцсон нэг хүн амд ногдох үндэсний нийт орлого, ам.доллар……………………………………………………………………………...13

Зураг-4. ДНБ- ний болон түүний нэг хүн амд ногдох өсөлт, 1990=100, хувиар…………….14

Зураг-5. ДНБ –ний өсөлт, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр, 1990=100, хувиар………………….14

Зураг-6. 2008 оны дотоодын нийт бүтээгдэхүүний буууралт, улирлаар…………………….16

Зураг-7. Монгол Улсын эдийн засагт 3 секторын эзлэх хувь..20

Зураг-8. ДНБ –ний 1995 оны салбарын бүтэц, оны үнээр,хувиар……………………………21

Зураг-9. ДНБ –ний 2009 оны салбарын бүтэц, оны үнээр, хувиар…………………………..21

Зураг-10. 1995-2009 онд ДНБ –ний өсөлтөөс өндөр өсөлттэй байсан салбарууд, хувиар……..23

Зураг-11. 1995-2009 онд ДНБ –ний өсөлтөөс доогуур өсөлттэй байсан салбарууд ……….24

Зураг-12. ДНБ болон ажиллагсдын тооны өсөлт, 1990=1…………………………………….32

Зураг-13. ДНБ болон ажиллагсдын тооны өсөлтийн хамаарлын тархалтын цэгүүд……….32

Зураг -14. Хүн амын ядуурлын түвшин, хот, хөдөөгөөр, хувиар……………………………….34

Зураг-15. Инфляцийн жил бүрийн цэвэр өсөлтийн хувь……………………………………..36

Зураг-16. Хэрэглээний үнэ болон ядуурлын шугамын өсөлт, 2000=1……………………….40

Зураг-17. Нэг өрхийн сарын дундаж зарлага болон мөнгөн орлого, оны үнээр, төгрөг……43

Зураг-18.Хүний хөгжлийн индекс…………………………………………………………….44

Зураг-19. Худалдан авах чадварын итгэлцүүрээр тооцсон нэг хүн амд ногдох үндэсний нийт орлого, 2005 оноор, ам. доллароор………………………………………………………….45

Зураг-20. Монголын хүний хөгжлийн орлогын индекс, 1990-2010 он.................................49

1.Эдийн засгийн өсөлтийн гол онолуудын талаар товчхон

Улс орны эдийн засгийн өсөлтийн судалгаанд онолын хувьд энэ асуудлыг хэрхэн авч үздэгийг товч боловч хөндөх нь зүйтэй. Аливаа онол, үзэл баримтлал, тэр тусмаа нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдөж, ихэд түгэн тархсан онол нь амьдрал дээр тодорхой хэмжээнд шалгагдсан, зарим талаар нотлогдсон байдаг.

Эдийн засгийн өсөлтийн тухай гурван гол онолыг нэн тэргүүн авч үзэх нь чухал. <u>Нэгдүгээрт: Шинэ сонгодог онол.</u> Үндэслэгч нь Robert Solow (1956 он). Энэ онол ёсоор эдийн засгийн өсөлт нь үр ашигтай зардлыг нэмэгдүүлж, технологийг сайжруулсны үр дүн гэж үздэг. Энэ онол ёсоор биет хөрөнгө оруулалт болон хүний капиталыг эдийн засгийн өсөлтийн гол хүчин зүйл гэж үздэг.

<u>Хоёрдугаарт: Газар зүйн болон байршлын онол ордог.</u> Энэхүү онолыг дэлгэрүүлэгч нь Zeffrey Sachs болон түүний хамтран зүтгэгчид юм. (Sachs, 2001, Gallup, Sachs, and Mellinger,1998, Diamond,1997). Энэ онол ёсоор цаг уурын нөхцөл болон гол зах зээлд ойрхон байдлыг өсөлтийн анхдагч хүчин зүйлүүд гэж үздэг. Тухайлбал, халуун орны уур амьсгал нь ажиллагсдын ажиллах чадварт муугаар нөлөөлж, хөдөлмөрийн чадваргүй тахир дутуу болох малер гэх мэт халуун орны өвчнөөр өвдөх магадлалыг нэмэгдүүлдэг. Цаг уурын ийм нөхцөл нь ажиллагсдын бүтээмжийг бууруулж, бизнесийн үйл ажиллагаа, хөрөнгө оруулалтыг сайн татаж чаддаггүй. Үүний эсрэг гол зах зээлд ойрхон, далайд гарцтай байх нь бизнесийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх нөлөө үзүүлдэг гэж үздэг.

<u>Гуравдугаарт: Институчлэгдэх онол.</u>

Гол төлөөлөгчид нь Douglass C.North (1990), Peter Bauer (1957,1972), Friedrich Hayek (1945,1960). Энэ онол ёсоор улс төрийн нөхцөл болон институчлэлийг бие́ болгож өгөх нь эдийн засгийн өсөлтөнд маш чухал гэж үздэг.. Сүүлийн үед энэ онолоор Barro (1996), Barro болон Sala –i- Martin(1995), Scully (1988,1992), Landes (1998), Knack (1996,2003), Desoto (1989), Mall болон Jones (1999) нар бичиж, улам гүнзгийрүүлэн, өөрсдийн хувь нэмрийг оруулсан.

Эдгээр онолууд нь логикийн хувьд бие биендээ зөрчилддөггүй учир бүгд л эдийн засгийн өсөлтөнд нөлөөтэй хүчин зүйлүүдийг авч үзсэн байдаг.

Үүнээс гадна эдийн засгийн өсөлтийн “ортогдос” буюу нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн онол гэж нэлээд тархсан онол байдаг. Уг онолыг дэлгэрүүлэн хөгжүүлсэн хүмүүс нь Johansen, Meade, Phelps, Samuelson, Solow, Swan, Tobin, von Weizsacker, Vaari нар бөгөөд өмнөх үеийн Domar, Harrod, Hicks, Robinson нарын үзэл санааг үргэлжлүүлэн хөгжүүлсэн болно. Энэхүү онол нь бодит байдалд нилээд ойртсон, эдийн засгийн өсөлт бүтээмжийн олон жилийн динамик судалгаа, математик загварт үндэслэсэн маш олон хүчин зүйлийг хамруулан авч үздэг онол юм. Тухайлбал, урт хугацаанд техникийн дэвшил нь хөрөнгийн зардалтай харьцуулбал эдийн засгийн өсөлтийн чухал нөхцөл гэж үздэг. Үүний зэрэгцээ дээд боловсрол, эрдэм шинжилгээ судалгааны зардал, өндөр технологитой үйлдвэрлэл íü өсөлтийн нэг чухал хүчин зүйл гэж үзжээ.

2. Çàðèì óëñ îðíû ýäèéí çàñãèéí ºñºëò болон хоцрогдлын жишээ

Óëñ îðíóóäûí ýäèéí çàñãèéí ºñºëòèéã óðò õóãàöààíä àâ÷ ¿çýõýä çàðèì óëñàä ýäèéí çàñàã íü ºíäºð ºñºëòòýé áàéñàí ó÷ðààñ õ¿í àìûí àìüæèðãààíû ò¿âøèí íü ààæìààð ñàéæèð÷, õºãæèë äýâøèëä àìàðõàí õ¿ðñýí áîë çàðèì îðîí ¿íäñýíäýý íýã ë ò¿âøèíäýý îãò õºãæººã¿é, ýäèéí çàñãèéí ºñºëò íü áàãà áàéñíààñ õ¿í àìûíõ íü àìüæèðãàà, îðëîãî íü äýýøëýýã¿é, ÿäóó õýâýýð ¿ëäñýíèéã õàðæ áîëíî. Áèä äàðààõü õ¿ñíýãòýíä íýã õ¿í àìä íîãäîõ äîòîîäûí íèéò á¿òýýãäýõ¿¿íýýð (ДНБ) íü 13 óëñûã çýðýãö¿¿ëýí õàðóóëàâ.

Õ¿ñíýãò-1. Зарим улс орнуудын эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийн түвшин

	Õàìðàãäñàí õóãàöàà	Õóãàöààíû ýõýíä íýã õ¿í àìä íîãäîõ ÄÍÁ àì. äîëëàð	Õóãàöààíû ýöýñò íýã õ¿í àìä íîãäîõ ÄÍÁ àì äîëëàð	Æèëèéí äóíäàæ ºñºëò %
ßïîí	1890-1990	842	16144	3
Áðàçèë	1900-1987	436	3417	2.4
Êàíàä	1870-1990	1330	17070	2.2
Ãåðìàí	1870-1990	1223	14288	2.1
ÀÍÓ	1870-1990	2244	18255	1.7

Õÿòàä	1900-1987	401	1748	1.7
Ìåêñèê	1900-1987	649	2667	1.6
Èõ áðèòàí	1870-1990	2693	13589	1.4
Àðãåíòèí	1900-1987	1284	3302	1.1
Èíäîíåç	1900-1987	499	1200	1
Ïàêèñòàí	1900-1987	413	885	0.9
Ýíýòõýã	1900-1987	378	662	0.7
Áàíãëàäåø	1900-1987	349	375	0.08

Ýõ ¿¿ñâýð: N. Gregory Mankiw, Drinciples of Economics 1999. p-515

Õ¿ñíýãòýýñ ¿çýõýä íýã õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãî óëñ îðíóóäàä èõýýýõýí ÿëãààòàé áàéñàí íü õàðàãääàæ áàéíà. Òóõàéëáàë, ÀÍÓ-ûí íýã õ¿íä íîãäîõ îðëîãî íü 1990-ýýä îíä Õÿòàäûíõààñ 10 äàõèí, Ýíýòõýãèéíõýýñ 30 äàõèí ºíäºð áàéâ. ßäóó îðíóóäûí íýã õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãî íü ÀÍÓ-ûí îëîí àðâàí æèëèéí ºìíºõ ò¿âøèíä áàéíà. Ìåêñèêèéí 1987 îíä íýã õ¿íä íîãäîõ îðëîãî íü ÀÍÓ-ûí 1870 îíû ò¿âøèíä, Ýíýòõýãèéí íýã õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãî íü ÀÍÓ-ûí 100 æèëèéí ºìíºõ ¿åèéí íýã õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãûí ãóðàâíû íýãòýé òýíö¿¿ áàéíà. Õ¿ñíýãòèéí ñ¿¿ë÷èéí áàãàíàíä íýã õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãûí æèëèéí äóíäàæ ºñºëòèéã èõýýñ íü áàãà óðóó íü äàðààëóóëàí õàðóóëñàí áàéíà. Ýõíèé ìºðºíä ßïîí óëñûã áàéðëóóëæýý. 100 æèëèéí ºìíº ßïîí óëñ íýã õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãîîðîî Ìåêñèê, Àðãåíòèí õî¸ðûí äóíä áàéð ýçýëæ áàéñàí áîë ýäèéí çàñãèéí àñàð õóðäàöòàé öýöýãëýí õºãæèëòèéí ¿ð ä¿íä äýëõèéí õ¿÷èðõýã óëñûí íýã áîëæ, íýã õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãîîðîî ÀÍÓ-òàé àäèë ò¿âøèíä õ¿ð÷ èðæýý. Õàðèí ñ¿¿ë÷èéí ìºðºíä Áàíãëàäåø óëñ áàéãàà áºãººä 20-ð çóóíä ýíý îðíû ýäèéí çàñãèéí ºñºëòèéí õóðä òóí áàãà áàéñàí òóë õ¿í àìûí îðëîãî íü ºñººã¿é, 100 æèëèéí ºìíº ÿìàð áàéñàí òýð ò¿âøèíäýý ¿ëäæýý.

Ýíäýýñ ¿çýõýä ýäèéí çàñãèéã ò¿ðãýí õóðäàöòàé ºñãºæ áîëäîã. Èíãýñýí òîõèîëäîëä óëñ îðíóóä öýöýãëýí õºãæèæ, õ¿í àìä íîãäîõ îðëîãî íü äýýøèëæ, áàÿí ÷èíýýëýã óëñ îðîí áîëäîã. Íºãºº òàëààñàà ýäèéí çàñãèéí ºñºëò º÷¿¿õýí áàãà буюу бүр зогсонги áàéæ áîëíî. Òýãâýë óëñ îðíû õºãæèë õîöðîãäîæ, õ¿í àìûí íü àìüæèðãààíû ò¿âøèí äýýøëýõã¿é, олон зуун жилээр ÿäóó õîöðîãäñîí õýâýýð ¿ëäýæ áîëîõûã õàðóóëæ áàéíà. Íºãºº òàëààñàà äýýðõ æèøýý íü уëñ îðîí, ò¿¿íèé çàñãèéí ãàçàð ýäèéí çàñãèéí ºíäºð ºñºëòèéã õàíãàõ òàëààð àíõààð÷, õ¿÷èí ÷àðìàéëò òààâàðõã¿é áîë õºãæèõã¿é õîöðîãäñîí õýâýýð ¿ëäýæ áîëîõûã õàðóóëæ áàéгаа юм.

Òýãýõëýýð öàã õóãàöààã òîâ÷èëæ, ýäèéí çàñãàà ºíäºð ºñºëòòýé õºãæ¿¿ëñýí óëñ, îðíóóäûí òóðøëàãûã ñóäàëæ, ººðèéí îðíû íºõöºëä á¿òýýë÷ýýð õýðýãæ¿¿ëýõ ÿâääë ìàø ÷óõàë áîëîõ íü õàðàãääàæ áàéíà. Ýäèéí çàñãèéí ºíäºð ºñºëòèéã õàíãàõàä òîãîðõîé îð÷èí íºõöºë øààðäëàãàòàé áºãººä ò¿¿íä îëoí õ¿÷èí ç¿éë íºëººëäºãийг эдийн засгийн өсөлтийн онолууд харуулж áàéíà.

3. Монгол Улсын шилжилтийн стратеги, бодлого

Манай орны эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийн өнөөгийн байдал нь төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжих талаар өнгөрсөн 19 жилийн хугацаанд Монгол Улсын төр, засгийн газраас явуулж ирсэн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн бодлоготой их хэмжээгээр холбоотойн дээр нөгөө талаасаа энэхүү бодлогын хэрэгжилтийн хүрсэн үр дүн болж байгаа юм. Энэ утгаараа 1990 оноос хойшхи Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжил, түүний өсөлт нь шилжилтийн үеийн эдийн засгийн бодлого, стратегийн хэр оновчтой, үр нөлөөтэй байсны шалгуур болж чадах юм. Монгол дахь шилжилтийн үйл явц нь дэлхийн социалист систем задран унасны дараах олон улс орныг хамарсан түүхэнд урьд өмнө тохиолдоогүй, үр дагаварыг нь урьдчилан мэдэхгүй , хүнд бэрх үйл явц байсан.

Монгол Улс 1990 оноос социалист гэгдэж байсан бусад орнуудын нэгэн адилаар төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжих шилжилтийг эхэлсэн билээ. Гэхдээ социалист гэгдэж байсан улс орнууд шилжилтийн стратегээ янз арга замаар хэрэгжүүлж , үр дүн нь ч бас өөр өөөр байжээ. Ìàíàé îðîíä 1990 îíä çàõ çýýëèéí ýäèéí çàñàã óðóó øèëæèõ øèëæèëòèéã ýõëýõäýý “öî÷èð ýì÷èëãýýíèé” гэгдэх çàãâàðààð àëü áîëîõ õóðäàí õóãàöààíä ãîë ººð÷ëºëò¿¿äèéã õèéõ çîðèëò òàâüæ, õýðýãæ¿¿ëæ èðñýí.

1990–ýýä îíû ¿åä Äýëõèéí áàíê, ÎÓÂÑ áîëîí ÀÍÓ–ûí ñàíõ¿¿, ýäèéí çàñãèéí îíîë÷, íîìëîã÷äûí ñàíàà áîäëûã Æîí Óèëüÿìñîíîîð óäèðäóóëñàí õýñýã ýðäýìòýä, îíîë÷èä, çàðèì íºëºº á¿õèé óëñ òºð÷èä îðîëöîí íýãòãýæ, îäîî “ öî÷èð ýì÷èëãýý” ãýæ àëäàðøñàí íýãýí æîðûã õºãæèæ áàéãàà áîëîí õóó÷èí ñîöèàëèñò îðíóóäûã çàõ çýýëèéí ýäèéí çàñãèéí õàðèëöààíä õóðäàí øèëæ¿¿ëýõ çîðèëãîîð áýëòãýñýí áàéäààã. Ýíýõ¿¿ ýäèéí çàñãèéí áîäëîãûí øèíý çàãâàð ò¿¿õýíä “Âàøèíãòîíû òîõèðîëöîî” ãýñýí íýðýýð ¿ëäñýí áèëýý. Ýíýõ¿¿ æîðûí ãîë àãóóëãà íü ìàêðî ýäèéí çàñãèéí òîãòâîðæóóëàëòûã õàíãàõ, ¿¿íèé òóëä èíôëÿöòàé òýìöýæ, ò¿¿íèéã õàìãèéí áàãà ò¿âøèíä áàðèõ, ÷ºëººò áàéäëûã õàíãàõ, ¿¿íèé òóëä ýäèéí çàñãàà íýýлтòýé áîëãîæ, ãàäààäûí õºðºíãº îðóóëàëòàíä ¿¿ä õààëãàà á¿ðýí íýýõ, ãàäààä

õóäàëäààã ÷ºëººòýé áîëãîõ, ºì÷èéã á¿ðýí õóâü÷èàõ, ºì÷èéí ýðõèéã áàòàëãààæóóëàõ, òºðèéí çîõèöóóëàëòûã õóìèõ, çàñãèéí ãàçðûí çàðäëûã áàãàñãàõ, òàòâàðûí øèíý÷ëýëò ÿâóóëàõ çýðýãò îðøèæ áàéâ.   Õî¸ð äàõü çàãâàð íü "ãðàäóàëèçì" áóþó ìîíãîë÷èëáîë " үе øàòëàëò" çàãâàð áºãººä ýíý íü ººð÷ëºëò, øèíý÷ëýëòèéã ààæèì çàìààð, ¿å øàòòàé ã¿íçãèéð¿¿ëýí õýðýãæ¿¿ëýõ àðãà þì. Ýíý çàãâàðûã ãîë òºëºâ Àçèéí îðíóóä , ¿¿íèé äîòîð ÁÍÕÀÓ, Âüåòíàì óëñ ñîíãîîã õýëáýðýýð íü õýðýãæ¿¿ëæ èðñýí þì.

Çàõ çýýëèéí ýäèéí çàñàã ðóó ¿å øàòòàéãààð ààæìààð øèëæèõ ñòðàòåãèéã áàðèìòëàã÷èä íü "Цî÷èð ýì÷èëãýýíèé" àðãûã õýòýðõèé ýðñäýëòýé, ÿëàíãóÿà íèéãìèéí ñàëáàðò õýòýðõèé èõ ãàðç õîõèðîë ó÷ðóóëàõ, óðüä÷èëàí õàðæ áîëîõîîðã¿é îëîí ìóó ¿ð äàãàâàðòàé áóðóó àðãà ãýæ ¿çäýã. Хамгийн гол нь энэхүү 2 загвараар шилжилтийг хэрэгжүүлсэн улс орнуудын хүрсэн түвшинг зэрэгцүүлэн үзэхэд аль илүү давуу байсныг амьдрал өөрөө нотлоно.

"Öî÷èð ýì÷èëãýýíèé" áàéëãàõàé îëîí ¿ð äàãàâàð äîòðîîñ õàìãèéí íîöòîé íü ÿâóóðàë, àæèëã¿éäýë, àâèëãàëûã ãààðóóëæ, èðãýäèéí íèéãìèéí õàìãààëàëûí áàòàëãàà, õàëàìæèéã àëäààãäóóëàõàä õ¿ðãýñýí ãýæ ¿çäýã áîëæýý. Èíãýñíýýðýý íèéãìèéí òîãòâîðã¿é áàéäëûã áèé áîëãîæ, àðä÷èëëûí íýð õ¿íäèéã ñýâò¿¿ëýõýä áàãààã¿é íºëººëñºí. Òèéìýýñ 1990 îíû ýöñýýð "Âàøèíãòîíû òîõèðîëöîîíû íýìýëò" ãýäýã ç¿éëèéã ãàðãàæ, ºìíºõ áîäëîãûíõîî õîð óðøèã áîëæ ãààðñàí ÿäóóðàëòàé òýìöýõ "ßäóóðëûã áóóðóóëàõ ñòðàòåãè", àâèëãàëòàé òýìöýõ "Ñàéí çàñàãëàë" çýðýã áàñ áóñ àðãà õýìæýýã íýìæ îðóóëàõàä õ¿ðñýí áàéíà. Ãýâ÷ ýäãýýð íü ìºí ë äîðâèòîé ¿ð ä¿íä õ¿ðãýýã¿é гэж зарим улс орнууд шүүмжилдэг..

Ýä¿ãýý "Âàøèíãòîíû òîõèðîëöîî" ãýäýãò èòãýã÷èä áàðàã ¿ã¿é áîëñíû äýýð ýíý ýì÷èëãýý õýðýãòýé þ¿ ¿ã¿é þó ãýäýã àñóóäàë áàéõã¿é áîëæ, õàðèí ò¿¿íèéã þóãààð îðëóóëàõ âý ãýäýã àñóóäëûã ãîë àíõààðëàà õàíäóóëàõ áîëæýý. Èéìýýñ äýëõèéí íýðä ãàðñàí 16 ýðäýìòýí, ò¿¿íèé äîòîð "Âàøèíãòîíû òîõèðîëöîî"–íû çàãààëìàéëñàí ýöýã ãýäýýã÷ Æîí Óèëüÿìñ ººðºº îðîëöñîí óóëçàëò 2004 îíû 9 ä¿ãýýð ñàðä Èñïàíий Áàðöåëîíàä áîëæ, ýäèéí çàñãèéí ºñºëò, õºãæëèéí àñóóäëààðõè "Áàðöåëîíàãèéí çºâøèëöºë" ãýñýí øèíý çºâøèëöºë, òîõèðîëöîîíä õ¿ðñýí áàéíà. Ýíýõ¿¿ øèíý çºâøèëöºë íü ò¿¿íä ãàðûí ¿ñýã çóðñàí íýëýýä õýäýí ýðäýìòýäèéí õèéñýí ñóäàëãààíä ¿íäýñëýñýí áºãººä Äýëõèéí áàíêíû "1990– ýýä îíû ýäèéí çàñãèéí ºñºëò: Øèíý÷ëýëòèéí àðâàí æèëýýñ ñóðàëöàõ íü" ãýñýí íýðòýé 2005 îíä ãàðãàñàí èëòãýë, òýäãýýðèéí ñóäàëãààíû ¿íýëýëò, ä¿ãíýëòèéã ìºí àðãà áóþó õ¿ëýýí çºâøººðñíèé òîãòîõîé èëðýë áîëñîí. Øèíý òîõèðîëöîîíû ãîë àãóóëãà íü ÿìàð á¿ðèéí óëñ îðíóóäûí ýäèéí çàñãèéã ÿìàð÷ íºõöºëä ýì÷ëýõ íýã ò¿ãýýìýë æîð áàéæ áîëîõã¿é ãýäãèéã õ¿ëýýí

çºâøººð÷, óëñ îðíû ýäèéí çàñàã á¿ðèéã ã¿í ã¿íçãèé îííøèëæ ááéæ ò¿¿íèé ¿íäñýí äýýð áîäëîãûí æîðûã òîäîðõîéëîõ õýðýãòýé õýìýýí òîõèðîëöñîí ÿâääë þì.

Молнгол Улс дахь ядуурал ба зах зээлийн эдийн засаг уруу хийсэн шилжилтийн талаар хэд хэдэнном бичсэн АНУ –ын Калифорны Их Сургуулийн эдийн засгийн ухааны профессор Keith Griffin[1] шилжилтийн эхний үеийн стратеги нь олон алдаа завхралтай байсныг дурьджээ. Монголд эдийн засгийн бодлогыг амьдралд хэрэгжүүлэхдээ олон алдаа гаргасны дотор гол нь хувьчлал, санхүү, мөнгөний болон үнийг чөлөөлөх бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ томоохон алдаа гаргасан гэж дүгнэжээ.

ÎÓÂÑ-èéí Ìîíãîëä òóëãàн ÿâóóëñàí ìºíãºíèé õàòóó áîäëîãî íü çýýëèéí ºíäºð õ¿¿ã áèé áîëãîñíîîðîî äîòîîäûí õºðºíãº îðóóëàëòûã àøèãëàõ ÿìàð÷ áîëîìæã¿é áîëãîæ, Ìîíãîëûí àæ ¿éëäâýðèéã ñ¿éðýëä îðóóëñàí ãýæ ìàíàé îðíû òóõàé õýä õýäýí íîì áè÷ñýí Keith Griffin áè÷æýý.[1]

“Àæèëã¿éäýë, ÿäóóðàë íü ÎÓÂÑ-èéí ãààíààñ íü òóõàé óëñûí òºð, çàñãèéã äàðàìòàëæ, õèëèéí ÷àíàäààñ õýðýãæ¿¿ëñýí ¿éë àæèëëàãààíû ¿ð ä¿í þì. ªíººäºð àëü íýã óëñ îðíûã àòîìûí áºìáºããººð áºìáºããºí óñòãàõ õýðýãã¿é áîëæýý. Ó÷èð íü ¿¿íýýñ èë¿¿ ¿ð ä¿íòýé, õîõèðîë áàãàòàé, èë¿¿ áîëîâñðîíãóé êîëîí÷ëîëûí øèíý õýëáýð, ýäèéí çàñãèéí òåõíîëîãèéã îëæýý. ªºðººð õýëáýë, ÎÓÂÑ, Äýëõèéí áàíêèéã ýíýõ¿¿ áîäëîãûã õýðýãæ¿¿ëýã÷ èíñòèòóò áîëãîí õóâèðãààæýý” ãýæ Íîáåëèéí øàãíàëò ýäèéí çàñàã÷ Æîçåô È.Ñòèãëèòц “Äàÿàðøèë áà ò¿¿íèé áóõèìäóóëàëò” íîìîíäîî ä¿ãíýñýí áàéäàã.[2]

4. Монгол Улсын сүүлийн 19 жилийн (1990-2009 оны) эдийн засгийн уналт ба өсөлт

Өнгөрсөн 19 жилд “ цочир эмчилгээни” загвараар явсан Монгол Улсын эдийн засаг шилжилтийн үеийн амаргүй хүнд сорилтыг туулж ирлээ. 1990 оноос хойшхи Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжлийг судлахад эхний жилүүдэд нь эдийн засгийн уналт, хямрал үргэлжилсэн жилүүд байсныг хүн бүр мэднэ. Үүний учир шалтгаан хэдийгээр тодорхой мэт боловч түүний талаар судлаачдын байр суурь өөр өөр, зарим нь нэлээд улс төржсөн байр сууринаас тайлбарласан байдаг тул түүнийг энд дурьдах нь зүйтэй гэж үзлээ.

---

[1] Keith Griffin. Poverty and the Transition to a Market Economy in Mongolia.1995.
[1] Keith Griffin, Poverty reduction in Mongolia, Asia Pacific Press, 2003

[2] Joseph E. Stiglitz, Globalization and its discontents. 2003.

Ìîíãîë Óëñ òºâëºðñºí òºëºâëºãººò ýäèéí çàñãààñ çàõ çýýëèéí ýäèéí çàñãèéí õàðèëöààíä øèëæèõ øèëæèëòèéã ýõýëñýí 1990 –ýýä îíîîñ ãàäààä òàëäàà õóó÷èí ñîöèàëèñò ñèñòåì çàäàð÷, õóó÷èí ÇÕÓ- ààñ ¿ç¿¿ëæ èðñýí çýýë òóñëàëìæ çîãñîæ, тэр үеийн ñîöèàëèñò îðíóóäòàé òîãòîîñîí ýäèéí çàñãèéí õàðèëöàà ýðñ áàãàñàæ, ìàòåðèàë, ò¿¿õèé ýäèéí íèéë¿¿ëýëò çîãñîîí, äîòîîäîî óëñûí ºì÷èä òóëãóóðëàñàí ¿ð àøèã áàãàòàé ¿éëäâýð¿¿äèéã ºº𠷸ºí áàéãóóëàõ, õóâü÷èëæ, øèíý õóâèéí õýâøëèéã áèé áîëãîõ ÿâöàä òýä îëîîðîî õààãäñàí, ñàíõ¿¿ãèéí íººö õîìñîîñ ¿éë àæèëëàãààã ÿвóóëàõ áîëîìæã¿é áîëñîí çýðýã îëîí øàëòãààíû óëìààñ ýäèéí çàñãèéí ã¿í õÿìðàëä ºðòºñºíèéã òà áèä ìýäýõ áèëýý.

1991 онд хуучин социалист орнуудын Эдийн Засгийн Харилцан Туслалцах Зөвлөл хэмээх эдийн засгийн хамтын ажиллагааны гол байгууллага нь үйл ажиллагаагаа зогсоож, тарснаас Монголын экспортын уламжлалт зах зээл хаагдаж, манай орон эдийн засгийн хүнд цохилтыг амссан. 1989 онд Монгол Улсын гадаад худалдааны экспорт 721,5 сая ам. доллар байсан бол 1991 онд 348.0 сая болж, 2 дахин унасан байв.

1990- ýýä îíû ýõíèé õàãàñò Ìîíãîë Óëñûí ýäèéí çàñàãò ã¿íçãèé õÿìðàë í¿¿ðëýñíèéã äàðààõü çóðãààñ õàðæ áîëíî. Ýäèéí çàñãèéí óíàëò 1991 îíä 9.2 õóâü, 1992 îíä 9.5 õóâüä õ¿ð÷   áàéñàí íü õàìãèéí èõ óíàëòûí æèë¿¿ä áàéëàà.

Зураг -1. ДНБ –ний жил бүрийн цэвэр өсөлт, бууралт, хувиар

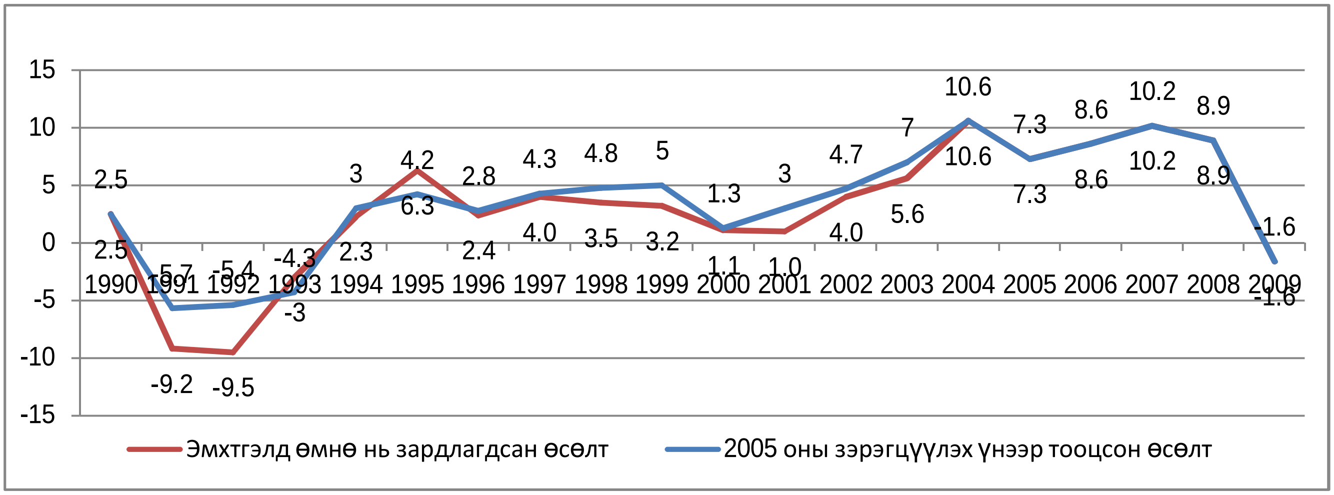

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Энд ДНБ –нийг 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон тооцооноос хийсэн жилийн цэвэр өсөлт өмнөх эмхтгэлүүдэд зарлагдсан өсөлтөөс 1991-2003 оны хооронд ялгаатай байгааг

харуулав. Зургаас харахад жил бүрийн эдийн засгийн өсөлтийн хурд харилцан адилгүй, шилжилтийн эхний жилүүд болох 1991-1992 онд хамгийн их уналттай, 2004, 2007 онуудад хамгийн өндөр өсөлттэй байжээ. 2000-2001 онд Монгол Улсад тохиолдсон ган, зудын улмаас ДНБ –ний 20 орчим хувийг бүтээдэг мал аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэл эрс буурсан нь ДНБ энэ онуудад буурах гол шалтгаан болсон.

Эдийн засгийн өсөлт нь хүн амын өсөлтөөс түрүүлж байж сая хүмүүсийн амьдралын чанар дээшилдэг гэсэн үзэл баримтлалд тулгуурлан олон улсын түвшинд эдийн засгийн өсөлтийг ихэвчлэн нэг хүн амд ногдох ДНБ болон үндэсний нийт орлогоор (ҮНО) илэрхийлдэг.

Зураг 2- оос харахад Монгол Улсын нэг хүн амд ногдох ДНБ-ний хэмжээ 1990 оноос хойш 1993 он хүртэл тасралтгүй буурч, 1994- 2002 оны хоорондох 6 жилд бага зэргийн өсөлт болон бууралт үргэлжилж, харин 2003 оноос хойш тасралтгүй өсөж иржээ. Гэхдээ Монгол Улс ДНБ -ний нэг хүнд ногдох 1990 оныхоо түвшинд 2007 онд буюу 17 жилийн дараа хүрчээ. Эндээс харахад эдийн засгийн тууштай өсөлт үнэндээ 2004 оноос эхэлсэн байна.

Зураг-2. Дэлхийн банкны Атласын аргаар тооцсон нэг хүн амд ногдох ДНБ, ам. доллар

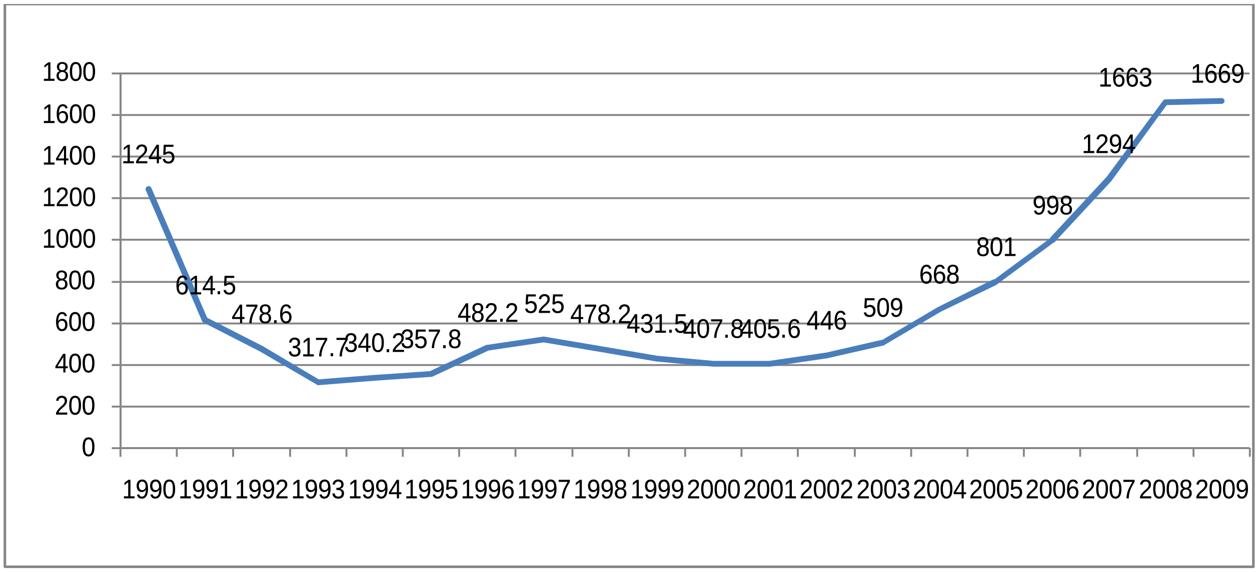

Эх сурвалж: Keith Griffin, Poverty reduction in Mongolia, Asia Pacific Press, 2003
Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Зураг -3. Дэлхийн банкны Атласын аргаар тооцсон нэг хүн амд ногдох үндэсний нийт орлого, ам.доллар

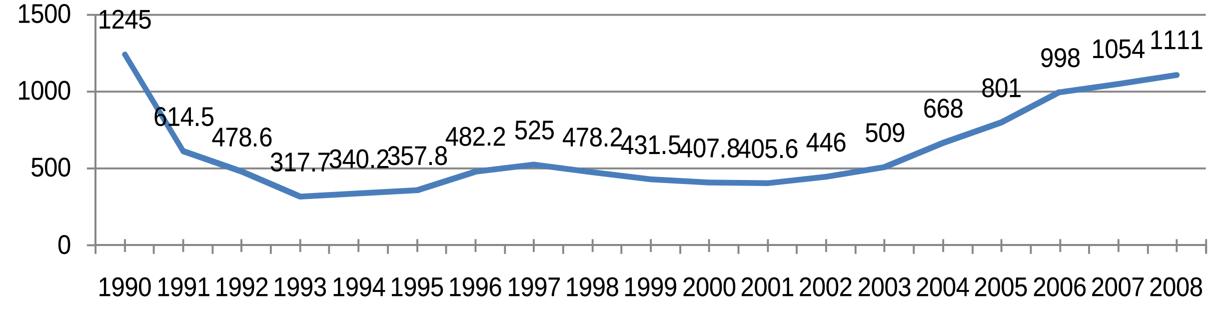

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Зураг- 3 –аас харахад манай орны хувьд 1991-2003 оны хооронд нэг хүн амд ногдох ҮНО өсөөгүй, харин 1993 онд бүр доод түвшинд хүрч, түүнээс хойшхи 10 жилд 328-509 ам. долларын хооронд байжээ. Харин 2004 оноос нэг хүн амд ногдох ҮНО аажмаар нэмэгдэж, ялангуяа 2006 -2008 оны хооронд даруй 2 дахин өсчээ. Монгол Улсын эдийн засаг 2006-2008 онд эрчимтэй өссөн боловч дэлхийн эдийн засаг, санхүүгийн хямралын нөлөөгөөр өсөлт нь саарчээ.

Зураг-4. ДНБ- ний болон түүний нэг хүн амд ногдох өсөлт, 1990=100, хувиар

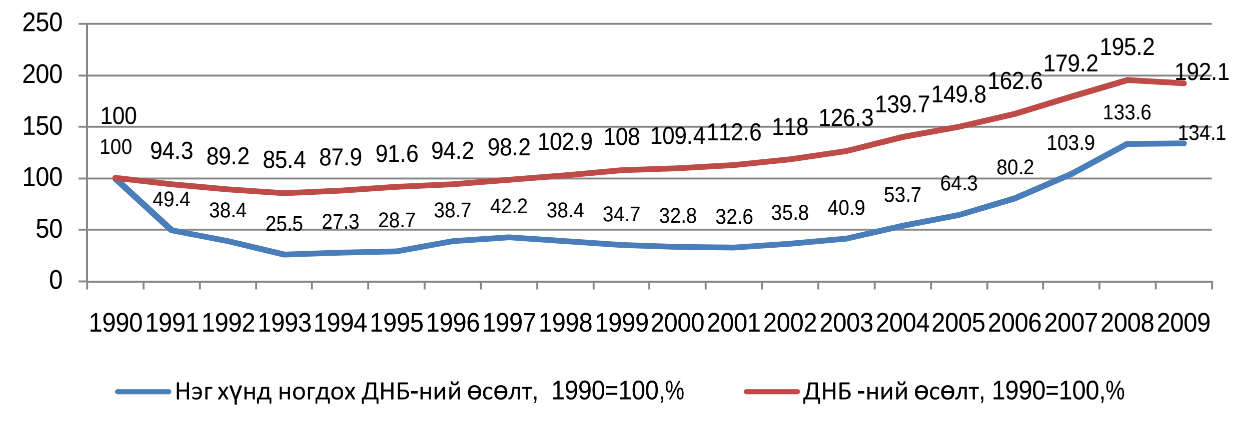

Зураг-4 –өөс ДНБ –ний 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр үнэлсэн хэмжээний өсөлт, түүний нэг хүн амд ногдох ам.доллараар илэрхийлсэн хэмжээний өсөлт харилцан уялдаатай аажмаар боловч өсөж ирсэн чиг хандлагатай байна.

Эдийн засгийн өсөлтийг ДНБ –ний бодит өсөлтөөр бас хэмждэг.   Монгол Улсын 1990-2009 оны эдийн засгийн өсөлт (1990=100), түүний чиг хандлагын шугаман тренд (хар шугам) болон 5 жилийн шаталсан дундажийг (улаан шугам) Зураг-5 –д харуулав.

Зураг-5. ДНБ –ний өсөлт, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр, 1990=100, хувиар

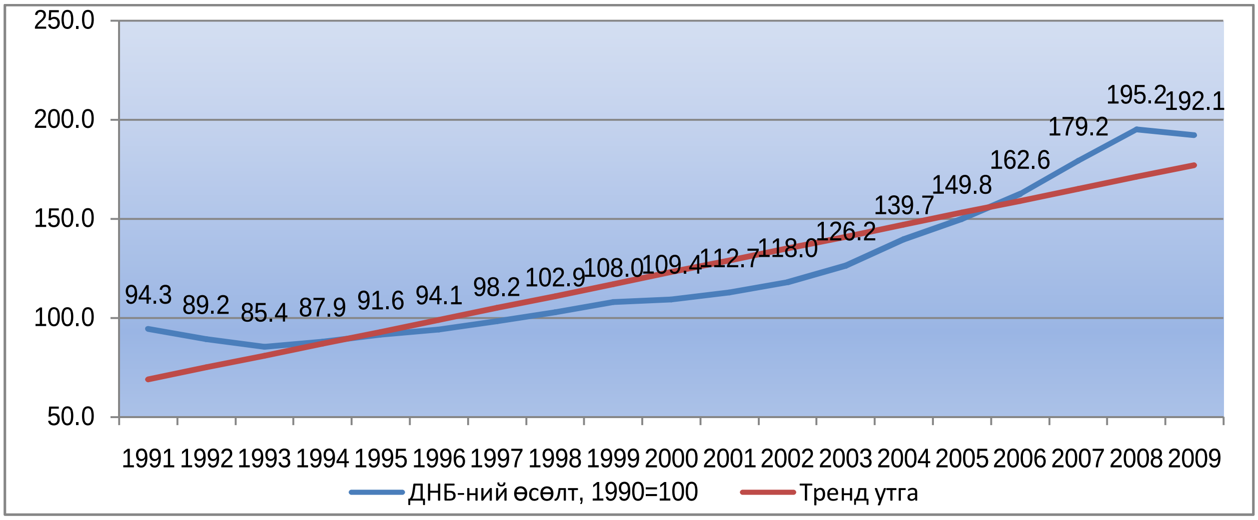

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Монгол Улс ДНБ-нийхээ   1990 оны хэмжээнд   8 жилийн дараа буюу 1998 онд хүрчээ. Урт хугацаанд авч үзэхэд Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийн ерөнхий чиг хандлага тодорхой харагдаж байна. 1990 оноос хойш өнгөрсөн 19 жилд Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний (ДНБ) хэмжээ 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр бараг 2 дахин буюу 92,2 хувиар өсчээ. Зургаас харахад шилжилтийн үеийн хүндрэл бэрхшээлийн улмаас үүдэлтэй эдийн засгийн уналт 3 жилийн дараа 1993 онд зогсож, 1994 оноос хойшхи дараагийн 8 жилд нь аажмаар өсч,   харин сүүлийн 7 жилд л туушгай бөгөөд эрчимтэй өссөн нь харагдаж байна. Харин сүүлийн нэг жилд буюу 2009 онд дэлхий нийтийг хамарсан эдийн засаг, санхүүгийн хямралын улмаас ДНБ –ний хэмжээ өмнөх оноосоо буурсан юм.

Монгол Улсын эдийн засгийн өнөөгийн байдал нь сүүлийн жилүүдийн дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр үүссэн нөхцөл байдалтай ихээхэн холбоотой, хямралд өртсөн бусад улс орнуудын нэгэн адил эдийн засаг бүхэлдээ сэргэх зарим шинж тэмдэг ажиглагдах боллоо.

Дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралын нөлөө 2008 оны намраас хүчтэй мэдрэгдэж эхэлсэн. Манай орны экспортын цөөн бүтээгдэхүүний эрэлт багасаж, дэлхийн зах зээлийн үнэ нь буурсанаас экспортын орлого багасаж, төлбөрийн тэнцэлийн алдагдлыг өсгөх замаар хямрал орж ирсэн. Гадаад эх үүсвэрээс орлого, үйл ажиллагаа нь хамаардаг дотоодын аж ахуйн нэгжүүдийн орлого эрс багасаж байгаа нь хямралын нөлөөлөх өөр нэг суваг болж байв. Тухайлбал, Улаанбаатар төмөр замаар Орос, Хятадын хооронд дамжин өнгөрдөг ачааны хэмжээ эрс багассанаас энэ байгууллагын орлого буурч, санхүүгийн хүндрэлд орсон. 2008 оны дүнгээр гадаад худалдааны алдагдал 1 тэрбум 76.5 сая ам. долларт хүрсэн. Ийм их хэмжээний алдагдал хэзээ ч гарч байгаагүй юм.

Импортоос ихээхэн хамааралтай Монголын эдийн засаг 2008 оны зун, намар дэлхийн зах зээл дээр үр тариа, шатахууны үнэ эрс өсөхөд инфляцийг шууд импортолж эхэлсэн. Инфляцийн жилийн дундаж өсөлт 2008 онд 28 хувь хүрсэн нь 1992 оноос хойш гараагүй өндөр өсөлт байв.

Зураг -6 -д 2008 оны ДНБ-ний өсөлтийг улирлаар, өмнөх оны мөн үетэй харьцуулан харуулав. Зургаас 2008 оны ДНБ-ний өсөлт жилийн явцад илэрхий саарч ирсэнийг харж болно.

Зураг-6. 2008 оны дотоодын нийт бүтээгдэхүүний бууралт, улирлаар

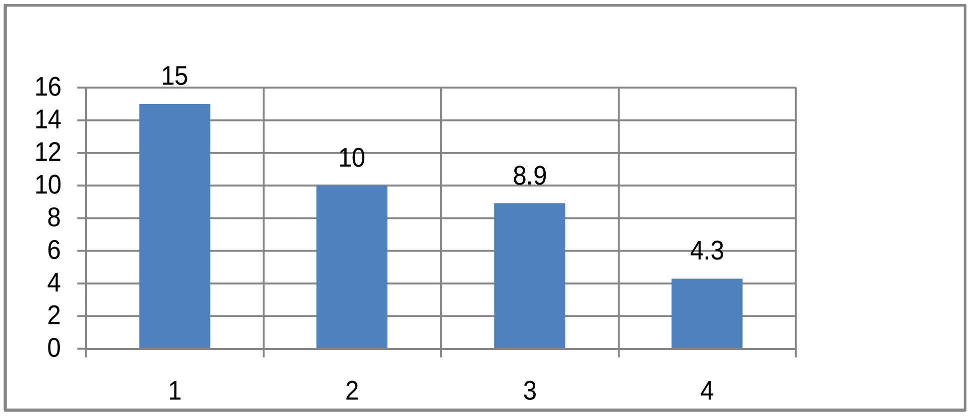

Эх үүсвэр: ҮСХ –ны 2008 оны бюллетень.

Зэсийн үнэ унаж, экспортын орлого буурснаас 2008 оны нэгдсэн төсвийн алдагдал 305.7 тэрбумд хүрсэн. ДНБ –ний өсөлт 2008 онд 8,9 хувьтай гарсан нь өмнөх 2007 оныхоос (10.2 %) бага зэрэг буурсан боловч хямрал 2009 онд улам гүнзгийрч, эдийн

засгийн өсөлт зогсож, улмаар ДНБ -ны хэмжээ 2008 оныхоос 1.6% бууралттай гарсан билээ. Монгол Улсын хувьд 2009 онд санхүү, эдийн засгийн хямрал банкны болон барилгын салбарт хүчтэй илэрч байсан. Банкнуудын чанаргүй зээлийн хэмжээ нэмэгдэж, төлбөрийн чадвар нь эрс муудсан. “Анод”, “Зоос” зэрэг банкууд дампуурахад хүрсэн. Банкны зээлээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг барилгын салбарын томоохон кампаниуд хөрөнгийн дутагдалд орж, 500 гаруй тэрбум төгрөгийн барилгын ажил зогсонги байдалд орсон. Барилгын компаниуд өмнө банкнаас авсан зээлээ төлж чадахгүй байдалд орж, эргээд банкнуудын байдалд улам хүндэрсэн. 2009 он гарсаар дотоодод валютын хомсдол үүсч, долларын эрэлт нэмэгдэж, түүний ханш огцом чангарч, төгрөгийн ханш эрс унаж, хямралт байдалд улам нэрмээс болсон. Үүний улмаас импортоор оруулж ирсэн өргөн хэрэгцээний бараа, бүтээгдэхүүний үнэ өсөх нөхцөл бүрдсэн. Валютын ханш тогтворгүй байгаагаас бизнес эрхлэгчдэд хүндрэл учирч, ханшны тогтворжилтыг хүлээсэн байдал үүсч, бизнес бүхэлдээ зогсонги байдалд орсон. Энэ бүхний дээр 2009-210 оны өвөл Монгол оронд урьд өмнө ховор тохиосон зуд болж, ихэнх нутгаар зузаан цас орж, маш их хүйтэрснээс 8 сая гаруй мал хорогдож, 2009- 2010 оны эдийн засгийн өсөлт, төдийгүй малчдын амьжиргаанд муугаар нөлөөлсөн болно.

Харин албан ёсны статистикийн мэдээгээр 2010 оны эхний 9 сарын байдлаар Монгол Улсын эдийн засгийн байдал сэргэх хандлага ажиглагдаж байна. 2010 оны эхний 3 улирлын дүнгээр ДНБ –ний хэмжээ мөн үеийнхээс 6.3 хувийн өсөлттэй гарчээ.

2010 оны эхний 9 сарын гүйцэтгэлээр аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлтийн хэмжээ өмнөх 2009 оны мөн үеийнхээс 15.0 хувиар нэмэгдсэн мэдээтэй байна.

2010 оны эхний 9 сарын байдлаар Монгол Улсын гадаад худалдааны болон төсвийн тэнцэл сайжирсан дүн гарчээ. Тухайлбал, 2010 оны эхний 9 сард гадаад худалдааны тэнцэл 222,6 сая ам. долларын алдагдалтай гарсан нь 2009 оны мөн үеийнхээс аладагдал 32,1 сая ам. доллараар буюу 17 хувиар буурчээ. Монгол Улсын төсвийн нийт тэнцлийн алдагдал 2009 оны эхний 9 сарынхаас 16.9 дахин буурчээ.

Гэхдээ Монгол Улсын санхүүгийн секторын байдал сайжирч, макро эдийн засгийн тогтворжилт хангагдаж, эдийн засаг хямралаас бүрэн гарч, өндөр өсөлтөд хүртэл цаг хугацаа шаардагдах төлөвтэй байна. 2010 оны эхний 9 сарын байдлаар инфляцийн өсөлт

оны эхнээс 8.3 хувьтай, мөнгөний нийлүүлэлт 2009 оны эхний 9 сарынхаас 45,2 хувь нэмэгдсэн, чанаргүй зээлийн нийт зээлд эзлэх хувь 13.3 байна.

5.Эдийн засгийн өсөлт ба салбарын бүтэц, өсөлтөнд салбаруудын оруулсан хувь нэмэр

Олон оронд хийсэн эрдэмтдийн судалгаагаар эдийн засгийн өсөлтөнд салбарын бүтэц чухал үүрэгтэй байдаг ажээ. Нэмэгдэл өртөг ихтэй, өндөр бүтээмжтэй салбар байхад бүтээмж багатай, нэмэгдэл өртөг багатай салбар байдаг. Зарим салбар нийт эдийн засгийн хөгжилд ихээхэн нөлөө үзүүлдэг бол зарим нь тийм биш, зарим нь ажиллах хүч шингээх чадвар ихтэй байхад зарим нь бас тийм байдаггүй. Энэ бүх онцогоос болоод эдийн засгийн өсөлтөд нөлөө үзүүлдэг байна.

Японы эрдэмтэн эдийн засагч Ичиварра 1997 оны ажилдаа үйлдвэрлэлийн бүтцийн өөрчлөлтөөс ДНБ-ий өсөлтөнд үзүүлэх нөлөөг динамик ерөнхий тэнцвэрийн загвар ашиглан тооцсон байна. Тэрээр бүтээмжийн өсөлт салбар салбараар өөр байдаг бөгөөд боловсруулах салбар өсөлтийн хурд хамгийн ихтэй, харин үйлчилгээний салбар хамгийн удаан өсөлттэй болохыг тогтоосон. Мөн түүний үнэлгээгээр ДНБ-ий салбарын бүрдлийн өөрчлөлт нь эдийн засгийн өсөлтийн вариацын 20 илүү хувийг тайлбарладаг гэж гарчээ.

Броун, Жульюис нарын 1993 оны судалгаагаар эдийн засгийн урт түүхтэй орнуудад орлогын өсөлт нь ХАА-н бүтээгдэхүүнийг ДНБ-ий 2-оос доош хувь, боловсруулах салбар нь ДНБ-ий 20-иос доош хувь эзлэх хандлагатай болгодог гэсэн үр дүн гарсан байдаг. Үйлдвэрлэлийн бүтэц өөрчлөгдсөнөөр эдийн засгийн өсөлтийн түвшин өөрчлөгдөнө. Учир нь ХАА, боловсруулах салбар, үйлчилгээний салбар эдийн засагт харилцан адилгүй нөлөө үзүүлнэ гэсэн дүгнэлтэнд хүрсэн байна.

Вүд, Берге нар 1997 оны ажилдаа боловсруулсан бүтээгдэхүүн экспортолдог орнууд анхдагч бүтээгдэхүүн экспортолдог орнуудаас хурдтай өсдөг болохыг тогтоосон. Учир нь бүтээгдэхүүнийг боловсруулахад илүү ур чадвар шаардах бөгөөд улмаар хүмүүн капиталын хөгжлийг хурдасгадаг байна. Мацуямагийн 1992, Сакс, Варнерын 1997 оны ажлаар эдийн засгийн өсөлт дэх боловсруулах салбарын нөлөө нь хүчтэй дам нөлөөг агуулна гэж үнэлсэн.

Аливаа улс орны эдийн засгийн бүтцийн судалгаанд юуны өмнө 3 гол секторыг ангилан авч үздэг.Үүнд:

1. ***Анхдагч буюу хөдөө аж ахуйн (A-Agro sector) сектор.*** Энд хөдөө аж ахуй, олборлох аж үйлдвэрийг хамруулан үздэг. Харин манай оронд олборлох үйлдвэрийг аж үйлдвэрт оруулдаг. Энэ секторын бүтээгдэхүүн нь түүхий эд, хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн байдаг.Уул уурхайн хувьд байгалийн ашигт малтмал олборлолтын үр дүн болох эцсийн бүтээгдэхүүн болоогүй түүхий эд учраас энд оруулдаг.
2. ***Хоёрдогч буюу үйлдвэрлэлийн (I-Industrial sector) сектор.*** Энд боловсруулах аж үйлдвэр, цахилгаан, дулаан, усны үйлдвэрлэл, түгээлт, түүнчлэн барилгын салбарыг хамруулдаг. Энэ сектор гол нь эцсийн бүтээгдэхүүнийг хэрэглэгчдэд нийлүүлдэг.
3. ***Гуравдагч салбар буюу үйлчилгээний (S- Service sector) сектор.*** Энд бүх төрлийн үйлчилгээг хамруулдаг. Худалдаа, тээвэр, хобоо, банк, санхүүгийн үйлчилгээ, төрийн байгууллагуудыг үйлчилгээ зэрэг бүгд ордог.

Эдийн засгийн секторын бүтэц нь дараахь 6 үндсэн хэлбэртэй байж болдог.

1. ASI- буюу эдийн засагт нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэр зонхилсон, дараа нь үйлчилгээний салбарууд давамгайлсан, харин эцсийн бүтээгдэхүүн нийлүүлдэг боловсруулах аж үйлдвэрлэлийн салбарууд хамгийн бага хувийн жин эзэлдэг бүтэцтэй байдаг хувилбар юм.
2. AIS- буюу эдийн засагт нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэр зонхилсон, дараа нь эцсийн бүтээгдэхүүн нийлүүлдэг үйлдвэрлэлийн салбарууд нэлээд хувийн жин эзэлдэг, эцэст нь үйлчилгээний салбарууд тэднээс арай бага хувийн жин эзэлдэг бүтэц.
3. IAS- буюу эдийн засагт нь үйлдвэрлэлийн салбарууд зонхилох байр суурь эзэлдэг, дараа нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэр чухал байр эзэлдэг, эцэст нь үйлчилгээний салбарууд тэднээс арай бага хувийн жин эзэлдэг бүтэц.
4. ISA- буюу эдийн засагт нь үйлдвэрлэлийн салбарууд зонхилох байр суурь эзэлдэг, дараа нь үйлчилгээний салбарууд чухал байр эзэлдэг, эцэст нь хөдөө аж ахуй багахан хувь эзэлдэг бүтэц.
5. SAI- буюу эдийн засагт нь үйлчилгээний салбарууд зонхилох байр суурь эзэлдэг, дараа нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэр, эцэст нь үйлдвэрлэлийн салбарууд гэсэн дараалалтай бүтэц.

6. SIA- буюу эдийн засагт нь үйлчилгээний салбарууд зонхилох байр суурь эзэлдэг, дараа нь үйлдвэрлэлийн салбарууд, эцэст нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэр гэсэн бүтэц.

Олон улсын практикаас үзэхэд ASI, AIS буюу эдийн засагт нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэр зонхилсон улс орнуудыг эдийн засгийн хоцрогдсон бүтэцтэй гэж үздэг. Учир нь ДНБ- ний дийлэнх нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэрт бий болдог, энэ салбаруудад нийт ажиллагсдын олонх нь ажилладаг, хөдөлмөрийн бүтээмж багатай, эдийн засаг нь байгалийн баялаг, байгаль цаг уураас их хамааралтай орнууд байдаг. Ийм орнууд нэмэгдэл өртөг ихтэй эцсийн бүтээгдэхүүн биш,харин нэмэгдэл өртөг багатай түүхий эдийг ихээр экспортолж, оронд нь гаднаас нэмэгдэл өртөг өндөртэй эцсийн бүтээгдэхүүн импортолж, гадаад худалдаа нь байнга ихээхэн алдагдалтай байдаг.

Харин SIA болон ISA- бүтцийг өндөр бүтээмжтэй, өрсөлдөх чадвартай боловсронгуй бүтэцтэй эдийн засаг гэж үздэг.

Доор харуулсан Зураг-2 оос харахад Монгол Улсын эдийн засаг ASI- буюу эдийн засагт нь хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэр зонхилсон, дараа нь үйлчилгээний салбарууд давамгайлсан, харин эцсийн бүтээгдэхүүн нийлүүлдэг үйлдвэрлэлийн салбарууд хамгийн бага хувийн жин эзэлдэг бүтэцтэй байна. Бид энд 2008 оны бүтцийг авсан нь эдийн засаг харьцангуй тогтвортой байсан, эдийн засгийн хямралын нөлөө ороогүй үе гэж сонгон авсан.

Зураг-7. Монгол Улсын эдийн засагт 3 секторын эзлэх хувь

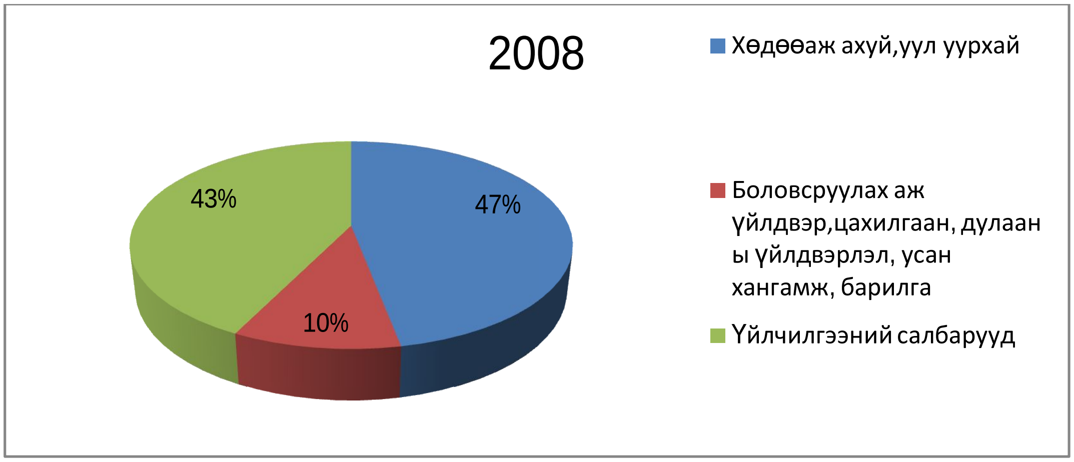

Эндээс Монгол Улсын эдийн засгийн бүтэц ихэд хоцрогдсон, ДНБ –ний 47 хувийг хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэрийн салбар гаргадаг, хөдөлмөрийн бүтээмж болон нэмэгдэл өртөг багатай салбар зонхилсон, үүнээсээ болоод манай эдийн засаг бүхэлдээ бүтээмж багатай, өрсөлдөх чадвар султай байна. Ялангуяа нэмэгдэл өртөг өндөртэй, эцсийн бүтээгдэхүүн гаргадаг боловсруулах аж үйлдвэрийн эзлэх хувьд 2008 онд ДНБ –нд дөнгөж 6.1 хувь эзэлж байгаа нь тун чамлалттай байна.

Эдийн засагт тухайн салбарын эзлэх байр суурь, хувь хэмжээ эдийн засгийн нийт өсөлтөнд чухал нөлөө үзүүлдэг. Эдийн засгийн өсөлтөнд салбаруудын оруулсан хувь нэмрийг харуулахдаа ҮСХ –ноос ДНБ-нийг салбараар тухайн оны үнээр тооцсон тооцоог энд ашиглав. Харин 1995 оноос өмнө Монгол Улс олон улсын эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбарын стандарт ангилалд (ISIC) бүрэн шилжээгүй байсан тул ангилалын зөрүүгээс 1990-1995 оны ДНБ-ний салбарын тооцоог зэрэгцүүлэх боломжгүй байв. 1995-2009 оны хооронд ДНБ –ний салбарын бүтцэд ихээхэн өөрчлөлт орсоныг дараахь зурагуудаар харуулав. Зураг-8 болон 9 – өөс харахад Монгол Улсын эдийн засагт хөдөө аж ахуйн эзлэх хувь 1995 онд 38 % байснаа 2009 онд 21,2 % болж буурсан бол уул уурхайн эзлэх хувь 1995 онд 12 % байснаа 22.19% болж өсчээ. Тээвэр, холбоо, агуулахын аж ахуйн салбарын ДНБ –д эзлэх хувьд дээрх хугацаанд 6.4 % иас 10.6 % болж нэмэгджээ. 1995 онд ДНБ –ний 12.1 %-ийг гаргаж байсан боловсруулах аж үйлдвэр 2009 онд дөнгөж 4.2 % болтлоо буурчээ.

Зураг-8. ДНБ –ний 1995 оны салбарын бүтэц, оны үнээр,хувиар

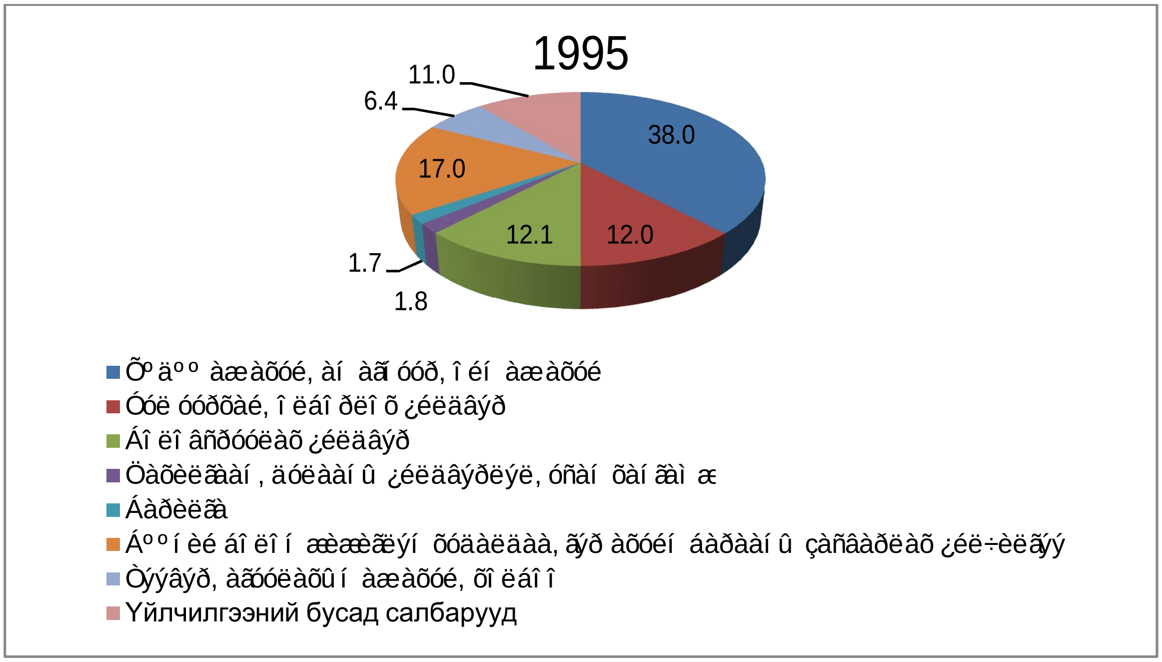

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Зураг-9. ДНБ –ний 2009 оны салбарын бүтэц, оны үнээр, хувиар

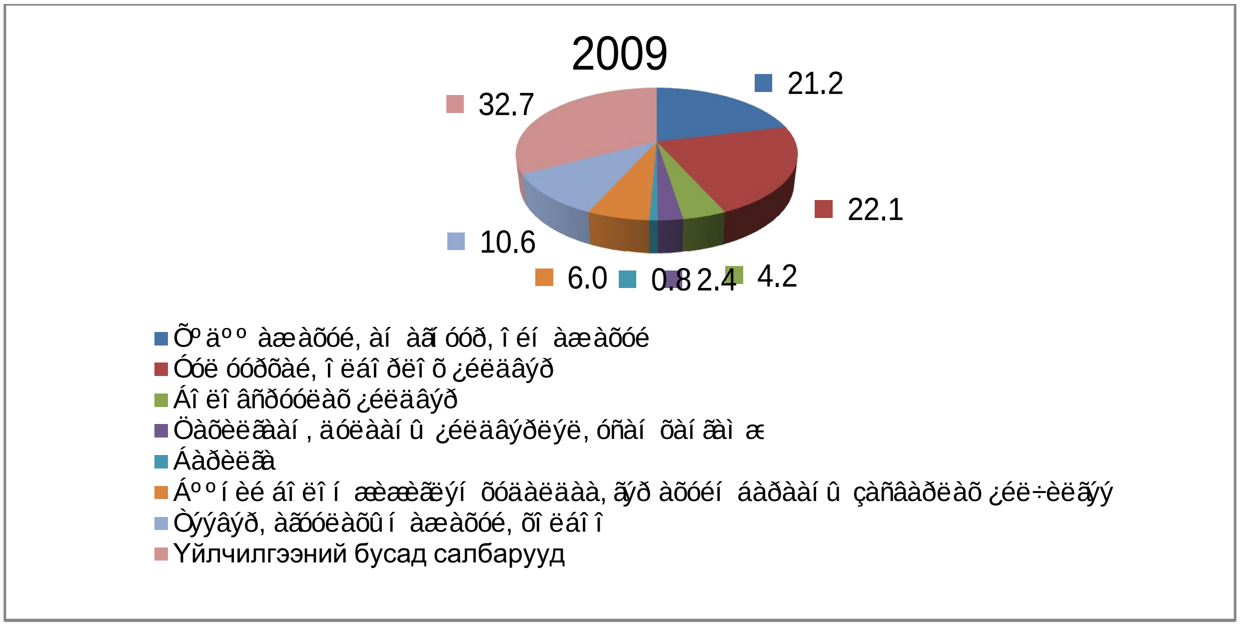

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Хүснэгт -2 –оос харахад 1995 -2009 оны хооронд ДНБ –ний абсалют цэвэр өсөлтийн 32.6 хувь нь тээвэр, агуулахын аж ахуй,холбооны салбарт, 23.7 хувь нь уул

уурхайн олборлох салбарт, 14.7 хуь нь хөдөө аж ахуйн салбарт, мөн 8.3-8.4 хувь нь үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс, бизнесийн үйл ажиллагааны болон бөөний болон жижиглэн худалдааны салбарт бий болжээ. Эдгээр салбарууд нь дээрх хугацаанд ДНБ –ний цэвэр өсөлтийн 88,1 хувийг хангаж, түүний өсөлтөнд хамгийн их хувь нэмэр оруулжээ.

Хүснэгт-2. ДНБ-ний 1995-2009 оны өсөлтөнд салбаруудын оруулсан хувь нэмэр

	1995	2009	Зөрүү	Зөрүүгийн дүнд эзлэх хувь
ДНБ, 2005 оны зэрэгцүүлсэн үндсэн үнээр, сая төгрөг Үүнээс:	1699160.6	3 163 904.9	1503869.9	100,0
Хөдөө аж ахуй, ан агнуур, ойн аж ахуй	591 954.7	813 494.3	221539.6	14.7
Уул уурхай, олборлох үйлдвэр	317 806.8	669 827.7	352020.9	23.7
Боловсруулах үйлдвэр	103 419.9	137 525.9	34106.1	2.3
Цахилгаан, дулааны үйлдвэрлэл, усан хангамж	62 186.6	101 866.4	39679.8	2.6
Барилга	29 166.4	29 926.9	760.5	0.1
Бөөний болон жижиглэн худалдаа, гэр ахуйн барааны засварлах үйлчилгээ	112 576.7	238 356.7	125780.0	8.4
Зочид буудал, зоогийн газар	10 301.3	20 082.4	9781.1	0.7
Тээвэр, агуулахын аж ахуй, холбоо	102 182.6	592 300.0	490117.4	32.6
Санхүүгийн гүйлгээ хийх үйл ажиллагаа	34 572.8	120 236.5	85663.7	5.7
Төрийн удирдлага, батлан хамгаалах, албан журмын нийгмийн даатгалын үйл ажиллагаа	59 073.1	76 200.1	17127.1	1.1
Боловсролын салбарын үйл ажиллагаа	76 129.1	98 909.3	22780.2	1.5
Эрүүл мэнд, нийгмийн халамжийн үйл ажиллагаа	30 726.7	50 249.5	19522.8	1.3
Үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс, бизнесийн үйл ажиллагаа	145 389.2	276 741.2	131351.9	8.7

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

1995 – 2009 оны хооронд салбаруудын нэмэгдэл өртгийн өсөлт харилцан адилгүй байсны дотор хамгийн өндөр өсөлт тээвэр,агуулахын аж ахуй, холбооны салбар (5.8 дахин), нийгэм, бие хүнд үзүүлэх бусал үйлчилгээний салбар (4.1 дахин), санхүүгийн

гүйлгээ хийх үйл ажиллагааны салбар (3.5 дахин) зэрэг салбаруудад гарсан нь Зураг-10 –аас харагдаж байна. Эдгээр салбаруудын 1995-2009 оны нэмэгдэл өртгийн өсөлт ДНБ –ний өсөлтөөс ихээхэн өндөр байжээ. Үүнээс гадна уул уурхайн салбарын нэмэгдэл өртөг 1995-2009 оны хооронд 2.1 дахин, бөөний болон жижиглэн худалдааны салбарынх 2.1 дахин буюу ДНБ –ний өсөлтөөс давсан өссөлттэй байв.

Зураг-10. 1995-2009 онд ДНБ –ний өсөлтөөс өндөр өсөлттэй байсан салбарууд,хувиар

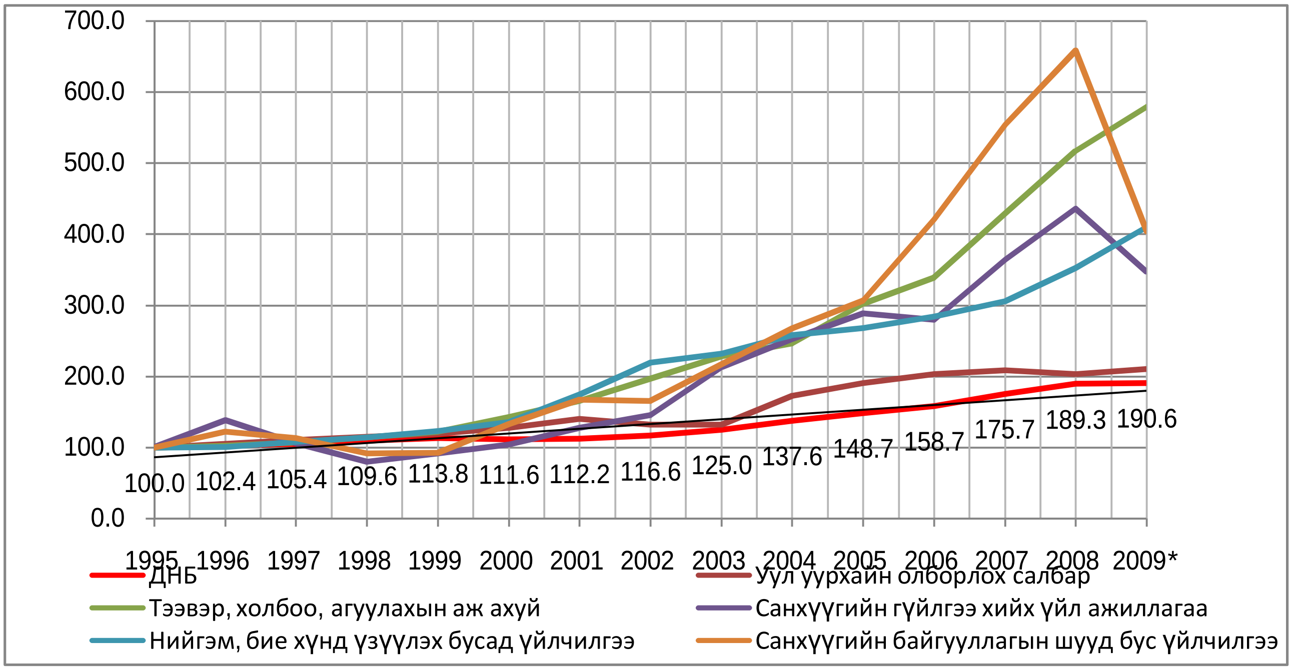

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Харин хөдөө аж ахуй, боловсруулах аж үйлдвэр, цахилгаан, дулааны үйлдвэрлэл, усан хангамжийн салбар, боловсрол, барилгын салбаруудын нэмэгдэл өртөг 1995-2009 онд ДНБ-ний өсөлтөөс бага хурдтай нэмэгдсэн нь Зураг-11- ээс харагдаж байна. Барилгын салбарын нэмэгдэл өртгийн өсөлт 2002-2008 онд ДНБ –ний өсөлтөөс түрүүлж байсан боловч 2009 онд эрс буурсн байна.

Зураг-11. 1995-2009 онд ДНБ –ний өсөлтөөс доогуур өсөлттэй байсан салбарууд

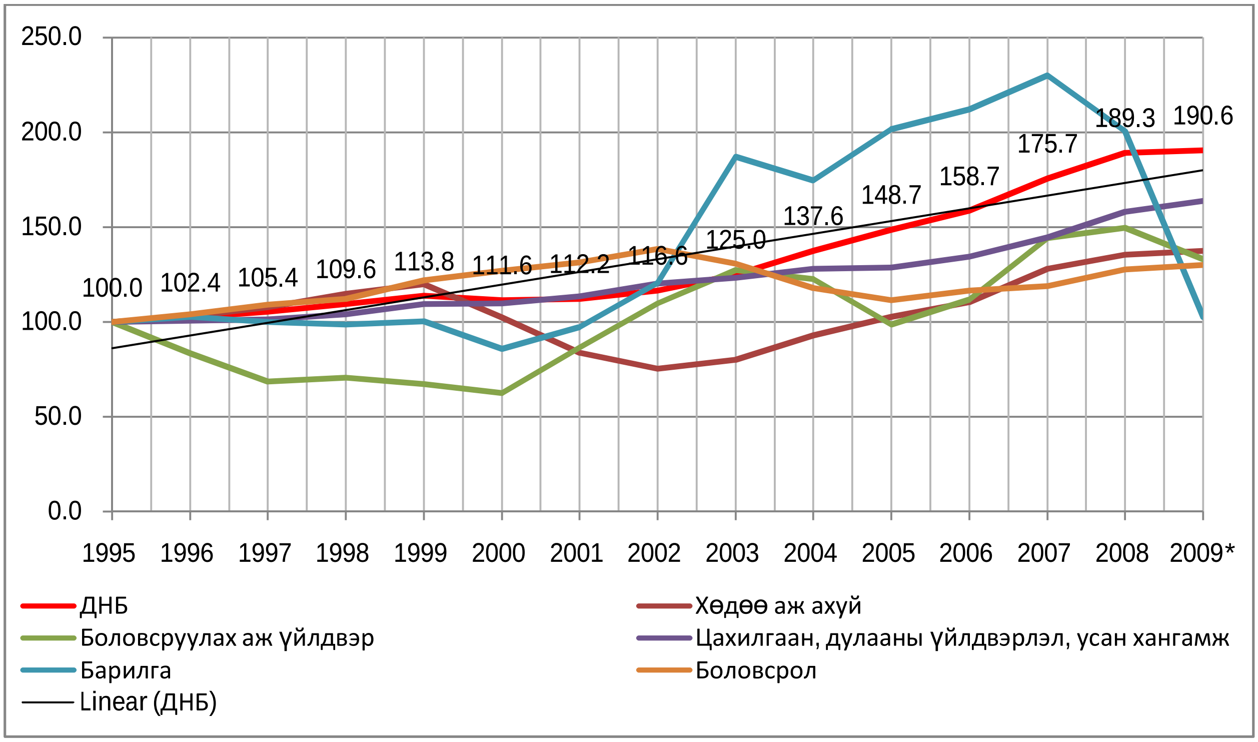

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Гол салбаруудын эдийн засгийн бодит өсөлтийг тухайн салбар бүрийн биет хэмжээний гол үзүүлэлтүүдийн өсөлтөөр Хүснэгт -3 –д харуулав.

Хүснэгт-3. Салбаруудын биет хэмжээний гол үзүүлэлтүүдийн өсөлт

Natural Indicators	1995	2000	2005	2009	2009/1995%
1.Хөдөө аж ахуй					
1.1 Малын тоо,мян. толгой	28572.3	30227.5	30398.8	44023.9	540.1
1.2 Хураан авсан ургац, мянган тонн:					
-Үр тариа	261.4	142.1	75.5	391.7	149.8
-Хүнсний ногоо	27.3	44.0	64.2	78.0	285.7
- Төмс	52.0	58.9	82.8	151.2	290.8
2.Уул уурхайн олборлох үйлдвэр,					
- олборлосон нүүрс, мян.тн	5019.0	5185.0	7517.1	14442.1	287.7
-зэсийн баяжмал,-“-	346.4	357.8	361.6	370.9	107.0
-алт олборлолт, кг	4504.0	11808.1	24121.9	9803.3	217.6
-Газрын тос,мян.баррель	-	-	200.7	1870.0	-
3.Öàõèëãààí, äóëààíû ¿éëäâýðëý, óñàí õàíãàìæ					

- цахилгаан эрчим хүч, сая кВт.цаг -дулааны эрчим хүч,мян.гкал	2628.0 6816.8	2946.0 6885.4	3418.9 7805.6	4038.8 8320.5	153.7 122./1
4. Тээвэр, холбоо - Тээсэн ачаа, мян. Тонн - Үүрэн телефон хэрэглэгчийн тоо (давхардсан тоогоор), мян.ш	 8950.8 0.0	 10643.4 75.1	 23670.4 570.9	 24736.7 2208.7	 276.4 -

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Салбаруудын биет хэмжээний гол үзүүлэлтүүдийн өсөлт ч нэлээд өндөр гарсан байна. Ялангуяа холбооны салбарт үүрэн телефон хэрэглэгчдийн тоо давхагдсан тоогоор 2000 онд дөнгөж 75.1 мянга байсан бол 2009 онд 2,2 саяд хүрсэн нь энэн салбарын үсрэнгүй хурдан хөгжлийг илтгэж байна.

6. Эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлсөн зарим хүчин зүйлс

Онолын хувьд улс орны эдийн засгийн өсөлтөнд олон хүчин зүйлс нөлөөлдгийг дээр бид авч үзсэн. Эдгээрээс эдийн засгийн өсөлтийн шинжилгээнд ажиллах хүч, капиталын хэмжээ, хөдөлмөрийн бүтээжийн дээшлэлтийг гол хүчин зүйлс болгон ихэвчлэн судалдаг.

Эдийн засгийн өсөлтөд ажиллах хүч, капиталын хэмжээ хэрхэн нөлөөлснийг тооцохыг судалгааны бүтээлүүдэд “Өсөлтийн тооцоо” (Growth Accounting) буюу манай оронд үйлдвэрлэлийн функцээр тооцох гэдэг. Энэхүү аргаар эдийн засгийн өсөлтийг бий болгохд ажиллах хүч болон капитал ямар хувь нэмэр оруулсныг шинжилдэг. Эдийн засгийн өсөлтөд үзүүлсэн дээрх хүчин зүйлсийн хамаарлыг үйлдвэрлэлийн агрегат функцээр илэрхийлдэг.

$$Y_t = A_t K_t^{\alpha} L_t^{\beta}$$

Энд: Y_t -ДНБ, A_t - бүтээмжийн хүчин зүйл, K_t^{α} - капиталын хэмжээ, L_t^{β} - ажиллах хүчний хэмжээ.

Энэхүү үйлдвэрлэлийн агрегат функц нь t – гэсэн хугацаанд үйлдвэрлэлийн 2 хүчин зүйл болох капитал, ажиллах хүчийг бүтээмжийн нэгдсэн хүчин зүйл (А) болгон нэгтгэн үйлдвэрлэлийн эцсийн үр дүн болох ДНБ –тэй холбож өгдөг. Энд А гэсэн коэффициент нь

капитал, ажиллах хүчээр үл тайлбарлагдах бусад хүчин зүйлийн нөлөөг илэрхийлдэг бөгөөд энэ ьн технологийн дэвшил, нийт бүтээмжийн нөлөө гэж үздэг.

Манай орны хувьд ажиллах хүчний хэмжээг нийт ажиллагсдын тоогоор хялбархан илэрхийлж болдог бол харин капиталын хэмжээг харуулсан мэдээлэл байдаггүйгээс өөр үзүүлэлтээр орлуулан тооцоход хүрдэг. Энэхүү судалгаанд капиталын хэмжээг ДНБ –ний тооцоонд орсон үндсэн капиталын хэрэглээ болох үндсэн хөрөнгийн элэгдэл, хөрөнгө оруулалт хоёрын аль нэгнээр орлуулан авах арга байсан. Гэвч үндсэн хөрөнгийн элэгдэлийн үндсэн капиталыг орлуулан авахад гарсан үр дүн статистикийн хувьд ач холбогдол багатай гарсан тул хөрөнгө оруулалтыг орлуулан авлаа. Уг нь тухайн жилийн хөрөнгө оруулалтын ихэнх нь үндсэн хөрөнгө болон хувирдаг гэсэн агуулгаар үндсэн капиталыг орлуулсан боловч өмнөх үеүдэд хуримтлагдсан капиталын хэмжээг тусгаагүй тул учир дутагдалтай нь мэдээж билээ.

Бид энэхүү судалгаанд дараахь өгөгдлүүдийг ашиглав. Үүнд:

Y_t - ДНБ, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр /сая.төг/, t= 1990-2009

I - Нийт хөрөнгө оруулалт,2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр, /сая.төг/

L- Ажиллагчдын тоо, /мянган хүн/

Хөрөнгө оруулалтыг 2005 оны зэрэгцүүлэх үнэд шилжүүлэхдээ барилгын салбарын нэмэгдэл өртгийг 2005 оны үнэд шилжүүлсэн дефляторыг ашиглав.

Кобб-Дугласын үйлдвэрлэлийн функцыг шугаман хэлбэрт оруулан хувиргахад:

$$LogY = A + \alpha \cdot LogI + \beta \cdot LogL$$ болдог.

E-View-9 программаар тооцсон үр дүн дараахь байдлаар гарав.

Хүснэгт-4. Регрессийн хамаарлын үр дүн

Dependent Variable: Log Y

Method: Least Squares

Date: 09/15/10 Time: 12:51

Sample: 1990 2009

Included observations: 20

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
A	1.109592	0.572509	1.938123	0.0694
Log I	0.207219	0.078338	2.645185	0.0170
Log L	1.383036	0.322228	4.292099	0.0005

R-squared	0.938134	Mean dependent var	6.355642
Adjusted R-squared	0.930856	S.D. dependent var	0.104702
S.E. of regression	0.027532	Akaike info criterion	-4.209484
Sum squared resid	0.012886	Schwarz criterion	-4.060124
Log likelihood	45.09484	Hannan-Quinn criter.	-4.180327
F-statistic	128.8942	Durbin-Watson stat	0.739900
Prob(F-statistic)	0.000000		

Хүснэгтийн үзүүлэлтүүдээс үйлдвэрлэлийн функцийн шугаман хэлбэрт оруулсан утгыг орлуулбал:

$LogY = 1.11 + 0.207 \cdot LogI + 1.383 \cdot LogL$ болно.

Log I, Log L үл хамааран хувьсагчид нь 95%-ийн магадлалтайгаар ач холбогдолтой, Сул гишүүн A нь 90%-ийн магадлалын түвшинд ач холбогдолтой гарсан байна.

Хүснэгтээс детерминацын коэффициент 0,93 гарсан нь эдийн засгийн өсөлтийн 93 хувийг ажиллах хүч, хөрөнгө оруулалтын хүчин зүйлээр тайлбарлаж болно гэсэн үг билээ. Харин гарсан үр дүнгээс харахад хөрөнгө оруулалтын цэвэр өсөлтийн 1% -д ДНБ –ний цэвэр өсөлтийн 0.2 хувь, харин ажиллагсдын тооны цэвэр өсөлтийн 1% -д ДНБ –ний хэмжээ илүү мэдрэмжтэй,нөлөөтэй байгаа бөгөөд ДНБ –ний 1.38 хувийн цэвэр өсөлт харгалзаж байна. Капиталын оронд хөрөнгө оруулалтыг авсанаар түүний үзүүлэх нөлөө ДНБ –ний өсөлтөнд харьцангуй бага гарсан байна. Харин сул гишүүн A нь 1.11 гарсан нь техникийн дэвшил, бүтээмж ихээхэн нөлөөтэй байсныг харуулав.

Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтөд ажиллагсдын тоо, хөдөлмөрийн бүтээмж хэрхэн нөлөөлснийг авч үзье. Энэ нь эдийн засгийн өсөлтийг экстэнсив буюу ажиллагсдын тооны өсөлтөөр болон интенсив арга замаар буюу хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээр хэрхэн хангасныг харуулах болно.

Бид энд индексийн аргыг ашиглав. ДНБ-ний өсөлтийн индексыг хөдөлмөрийн бүтээмж болон ажиллагсдын тооны өсөлтийн индексын үржвэрээр дараах байдлаар илэрхийлж болно.

$$GDP = GDP_W * GDP_T$$

Энд: GDPw- хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээс бий болсон ДНБ –ний өсөлт

GDPт – ажиллагсдын тооны өсөлтөөс бий болсон ДНБ –ний өсөлт

Хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээс бий болсон ДНБ –ний өсөлт дараахь индексээр илэрхийлэгдэнэ.

$$GDP_W = \frac{W_1 T_1}{W_0 T_1}$$

Энд: Wo болон W1 суурь болон тайлант оны хөдөлмөрийн бүтээмжийг түвшин. Т- ажиллгсдын тоо.

Ажиллагсдын тооны өсөлтөөс бий болсон ДНБ –ний өсөлт дараахь индексээр илэрхийлэгдэнэ. $GDP_T = \frac{T_1 W_0}{T_0 W_0}$

Эдгээрийг үндэслээд хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээс бий болсон ДНБ –ний абсалют өсөлтийн хэмжээг дараах байдлаар тооцсон.

$$\Delta W = W_1 T_1 - W_0 T_1$$

Харин ажиллагсдын тооны өсөлтөөс бий болсон ДНБ –ний абсалют өсөлтийн хэмжээг дараах байдлаар тооцов.

$$\Delta T = T_1 W_0 - T_0 W_0$$

1990 болон 2009 оны ажиллагсдын тоо, хөдөлмөрийн бүтээмжийн түвшинг үндэслэн дээрх зөрүүг тооцоход дараах байдалтай гарлаа.

ΔW = 1146409.8 сая төгрөг, ΔT = 562283,3 сая төгрөг

Хүснэгт -5 –д 1995-2009 оны хооронд ДНБ –ний жил бүрийн абсалют цэвэр өсөлтийн хичнээн хувийг дээрх 2 хүчин зүйлээр хангасныг харуулав.

Хүснэгт-5. ДНБ-ний өсөлтөд ажиллагсдын тоо, хөдөлмөрийн бүтээмжийн үзүүлсэн нөлөөлөл

	ДНБ, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр,сая төг.	Ажиллагсдын тоо,мянган хүн	Хөдөлмөрийн бүтээмж, мянган төг.	Ажиллагсдын тооноос бий болсон өсөлт, сая төг.	Хөдөлмөрийн бүтээмжээс бий болсон өсөлт, сая төг.	ДНБ-ний абсалют цэвэр өсөлт, сая төг.
1990	1855585	783.6	2368.0			
1991	1750556.5	795.7	2200.0	28653.1	-133681.6	-105028.5
1992	1655501.5	806.0	2054.0	22660.2	-117715.2	-95055
1993	1584155.7	772.8	2049.9	-68191.9	-3153.9	-71345.8
1994	1631338.3	786.5	2074.2	28083.5	19099.1	47182.6
1995	1699160.6	794.7	2138.1	17008.2	50814.1	67822.3
1996	1747007.7	791.8	2206.4	-6200.5	54047.6	47847.1
1997	1822383.3	788.3	2311.8	-7722.3	83097.9	75375.6
1998	1909739.4	809.5	2359.2	49009.9	38346.2	87356.1
1999	2004471.4	813.6	2463.7	9672.6	85059.4	94732
2000	2030430.2	809	2509.8	-11333.0	37291.8	25958.8
2001	2090382.9	832.3	2511.6	58478.4	1474.3	59952.7
2002	2189320.3	870.8	2514.1	96695.6	2241.8	98937.4
2003	2342674.1	923.5	2536.7	132495.6	20858.2	153353.8
2004	2591592.8	950.5	2726.6	68491.8	180426.9	248918.7
2005	2779578.3	968.3	2870.6	48532.7	139452.8	187985.5
2006	3017425.8	1009.9	2987.8	119415.9	118431.6	237847.5
2007	3325892.5	1024.1	3247.6	42427.4	266039.3	308466.7
2008	3622670.5	1041.2	3479.3	55534.4	241243.6	296778
2009	3564278.1	1006.3	3542.0	-121428.4	63036.0	-58392.4
2010	4 153 972.8					
ДҮН	43358559.9	-	-	562283.3	1146409.8	1708693.1

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

1990-2009 оны хооронд ДНБ –ний абсалют цэвэр өсөлт 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр 1708.7 тэрбум төгрөг болсныг Хүснэгт-5 –аас харж болно. Үүний 1146.4 тэрбум төгрөг буюу 67.1 % нь хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээс, 562,3 тэрбум төгрөг буюу 32.9 % нь ажиллагсдын тооны өсөлтөөр бий болсон байна. Эндээс харахад 1990-2009 оны хооронд эдийн засгийн өсөлтийн 2/3 нь интенсив арга замаар буюу хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээс бий болжээ.

7. Эдийн засгийн өсөлт ба хүн амын ажил эрхлэлт

Хүний хөгжлийн үзэл баримтлалд зааснаар эдийн засгийн өсөлт нь хөгжлийг хангах зайлшгүй шаардлагатай нөхцөл юм. Гэхдээ эдийн засгийн өсөлт нь шууд ядуурлыг бууруулж, ард түмний амьдралыг сайжруулж чаддаггүй ажээ. Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага Мянганы Хөгжлийн Зорилтуудын нэгдүгээр зорилт болох ядуурлыг бууруулах зорилтыг хангахын тулд " ажил хийснээр ядуурлаас гарах " аргыг дэмжин сурталчилдаг. Олон улсын туршлагаас харахад эдийн засгийн эрчимтэй өсөлт нь зөвхөн зохистой хөдөлмөрөөр дамжин ядуурлыг бууруулдаг бөгөөд энэ нь бүтээмж өндөртэй ажлын байр шинээр бий болгосноор хэрэгждэг байна. Өөрөөр хэлбэл, зохистой хөдөлмөр эрхлэлт нь ядуу хүмүүсийн хувьд өөрийн ганц өмч болох хөдөлмөрлөх хүчээ дээд зэргээр ашиглах боломжийг олгодог байна. Ядуу хүмүүсийг эдийн засгийн үйл ажиллагаанд татан оролцуулах нь эдийн засгийн өсөлтийг бий болгоод зогсохгүй, ядуурлыг бууруулах арга зам болдог ажээ. Гэтэл манай орны практикт ядуу хүмүүс хөдөлмөр эрхлэхэд олон хүндрэл бэрхшээл учирдаг нь өмнө хийгдсэн ажил эрхлэлтийн судалгаа болон практикаас тодорхой байдаг. Хамгийн эхний хүндрэл нь тодорхой мэргэжил, боловсролгүйгээс ядуу хүмүүс тухайн ажлын байранд ажиллах боломжгүй шууд гологддог. Ажлын байр зарим хэмжээгээр байгаа боловч энэ шалтгаанаар хүмүүүс тэр дотроо ядуу хүмүүс ажиллах боломжгүй байдаг. Манай орны хувьд хот, суурин газарт амьдардаг ядуу хүмүүсийн олонх нь хөдөөнөөс нүүж ирсэн, урьд өмнө нь мал маллахаас өөр ажил эрхэлж байгаагүй, тодорхой мэргэжилгүй хүмүүс байдаг тул мэргэжил шаардсан ажлын байранд ажиллах боломжгүй байна. Манай орны онцлогтой хоёр дахь гол шалтгаан нь ядуу хүмүүс нь шилжилтийн үед ажилгүй болсон, ихэвчлэн ажил эрхлээгүй олон жил болсон, ялангуяа эрэгтэйчүүд нь архинд орсон, "зэвэрсэн" гэж нэрлэж болох хүмүүс байдаг. Ийм хүмүүс ажилд орсон ч цагаар тогтмол ажил эрхэлж сураагүй, ажил тасалж, архи уудаг, хөдөлмөрийн сахилга баримталдаггүй зэргээсээ болоод ажлаас халагддаг. Ийм байдлаар ажил эрхлэхгүй байгаа хүмүүсийн жишээ амьдралаас олноороо олддог. Гуравдагч шалтгаан нь цалин хөлсний хэмжээ багатай холбоотой байдаг. Энэ хүчин зүйл залуучуудад их нөлөөтэй байдаг. Бага цалинтай ажил эрхлэх залуу хүмүүс ховор бөгөөд тэд ихэвчлэн гадаадад гарч хөдөлмөрөө үнэлэх хүсэл сонирхотой байдаг. Хүн ам, орон сууцны тооллого болон ажиллах хүчний судалгааны асуултад эдгээр хүмүүс ихэвчлэн " тохирох ажил

олдоогүй” гэсэн хариултыг сонгодог. 2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллогын дүнгээр тохирох ажил олдоогүй гэж 90 мянган хүн хариулсан байдаг.

Өмнөх хэсэгт бид 1990-2009 оны хооронд ДНБ-ний цэвэр өсөлтийн 32,9 хувийг ажиллагсдын тооны өсөлтөөр хангасныг тооцож харуулсан. Хүн амын ажил эрхлэлт эдийн засгийн өсөлтөнд тодорхой нөлөө үзүүлдэгийг нотолсон.

Хүснэгт-6. ДНБ болон ажиллагсдын тоо, түүний өслт

	ДНБ, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээх, сая төгрөг	Ажиллагсдын тоо, мянган хүнээр	ДНБ-ний өсөлт, 1990=1	Ажиллагсдын тооны өсөлт, 1990=1
1990	1,855,585.0	783.6	1	1
1991	1,750,556.5	795.7	0.943	1.015
1992	1,655,501.5	806.0	0.892	1.029
1993	1,584,155.7	772.8	0.854	0.986
1994	1,631,338.3	786.5	0.879	1.004
1995	1699160.6	794.7	0.916	1.014
1996	1747007.7	791.8	0.941	1.010
1997	1822383.3	788.3	0.982	1.006
1998	1909739.4	809.5	1.029	1.033
1999	2004471.4	813.6	1.080	1.038
2000	2030430.2	809	1.094	1.032
2001	2090382.9	832.3	1.127	1.062
2002	2189320.3	870.8	1.180	1.111
2003	2342674.1	923.5	1.262	1.179
2004	2591592.8	950.5	1.397	1.213
2005	2779578.3	968.3	1.498	1.236
2006	3017425.8	1009.9	1.626	1.289
2007	3325892.5	1024.1	1.792	1.307
2008	3622670.5	1041.2	1.952	1.329
2009	3564278.1	1006.3	1.921	1.284

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Хүснэгтээс харахад ДНБ ажиллагсдын тооноос илүү хурдан нэмэгдэж, хөдөлмөрийн бүтээмж дээшилжээ. Ялангуяа 2004 оноос эхэлж, ДНБ –ний өсөлт ажиллагсдын тооныхоос илүү хурдацтай нэмэгдсэн нь Зураг-12- оос харагдаж байна.

Зураг-12. ДНБ болон ажиллагсдын тооны өсөлт, 1990=1

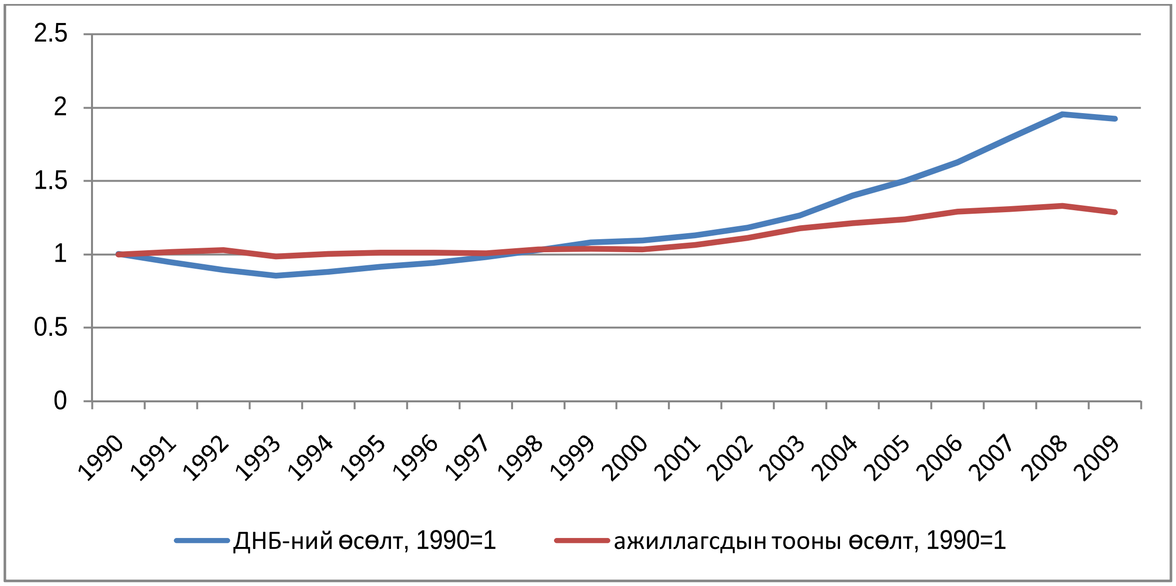

ДНБ болон ажиллагсдын тооны хоорондын хамраалыг зегрессийн шинжилгээний аргаар шалгаж үзье:

Зураг-13. ДНБ болон ажиллагсдын тооны өсөлтийн хамаарлын тархалтын цэгүүд

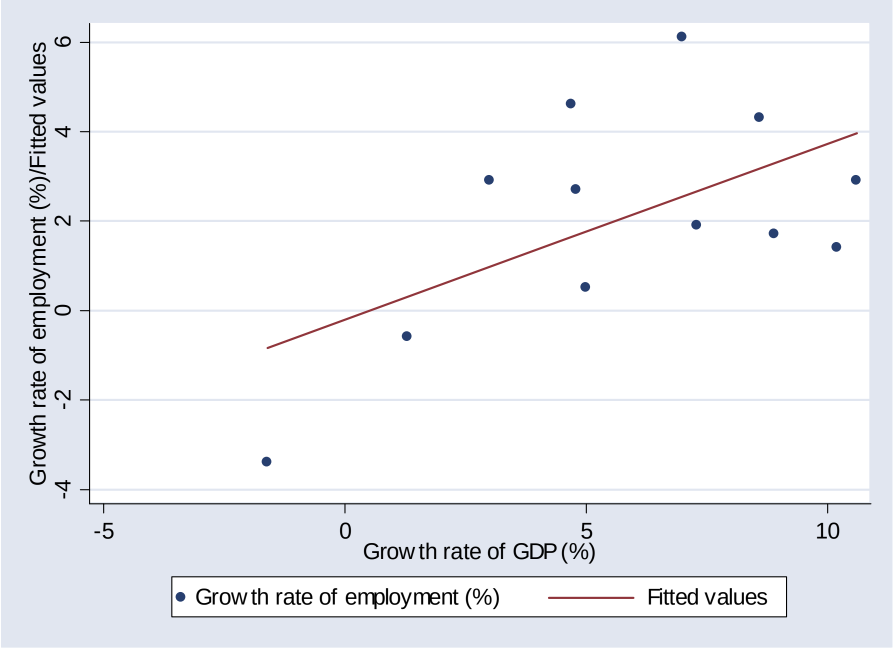

Цэгүүд регрессийн шугамын төгсгөл дээр бөөгнөрөх хандлагатай гарсан. STATA программаар хийсэн үр дүнг доор харуулав.

```
      Source |       SS       df       MS              Number of obs =      20
-------------+------------------------------           F(  1,    10) =    4.98
       Model |  23.1071238     1  23.1071238           Prob > F      =  0.0497
    Residual |   46.409544    10   4.6409544           R-squared     =  0.3324
-------------+------------------------------           Adj R-squared =  0.2656
       Total |  69.5166678    11  6.31969707           Root MSE      =  2.1543
------------------------------------------------------------------------------
       empld |      Coef.   Std. Err.      t    P>|t|     [95% Conf. Interval]
-------------+----------------------------------------------------------------
      gr_gdp |   .3934913   .1763461     2.23   0.050     .0005677    .7864149
       _cons |  -.2054746   1.199542    -0.17   0.867    -2.878222    2.467273
------------------------------------------------------------------------------
```

Үр дүнгийн гарсан өгөгдлүүдээр ДНБ болон ажиллагсдын хоорондын хамаарлыг дараах шугаман тэгшитгэлээр илэрхийлж болно.

GR_EMP= -0.21 + 0.39 GR_GDP $R^2 = 0.332$

Юуны өмнө ДНБ болон ажиллагсдын тооны хооронд хүчтэй хамааралгүй, хамаарлын хүч нь сулавтар байгааг 0,332 гэсэн коэффициент харууллаа.

Тэгшитгэлээс ДНБ 0.39 хувь өсөхөд ажиллагсдын тоо 1 хувиар нэмэгдэхээр байна.

8. Хүн амын ядуурлын төлөв байдал, түүний чиг хандлага

1990 оноос хойш Монголд нүүрлэсэн нийгмийн шийдвэрлэгдээгүй хурц асуудал нь хүн амын ядуурал билээ. Ядуурлын шугамыг сонгосон байдал, түүвэрлэлтийн хэмжээ зэргээрээ өмнөх онуудад хийгдсэн ядуурлын судалгаануудын үр дүнг шууд харьцуулах боломгүй гэж үздэг хэдий боловч ядуурлын үндсэн үзүүлэлтүүдийн ерөнхий чиг хандлагыг дараахь хүснэгт, зургаас харж болно.

Хүснэгт-7. Хүн амын ядуурлын түвшин, хувиар

	ßäóóðëûí ò¿âøèí,%					
	1995	1998	2002-2003	2006	2007-2008	2009
Óëñûí ä¿í	36.3	35.6	36.1	32.2	35.2	38.7
õîò	38.5	39.4	30.3	27.9	26.9	30.6
õºäºº	33.1	32.6	43.4	37.0	46.6	49.7

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Бид өмнө Зураг -2 ба 3 –д Монгол Улсын нэг хүн амд ногдох ДНБ болон ҮНО 1990 оноос огцом буурсаныг харуулсан. Энэ нь шилжилтийн эхний жилүүдэд хуучин ЗХУ- аас үзүүлж байсан санхүүгийн дэмжлэг, тусламж зогсож, эдийн засаг хүндээр хямарч, төсвийн хөрөнгийн хомсдлоос тэр үед зонхилж байсан улсын олон зуун үйлдвэрүүд ажиллахгүй хаалгаа барьж, удалгүй эдгээр үйлдвэрүүд хувьчлагдсанаар олон мянган ажилчид ажилгүй болж, өнөөгийн ядуурлын үүд хаалга нээгдсэн билээ. Үүний дээр 1992-1993 онд манай эдийн засагт тохиосон (ард 36-р хуудасанд Зураг-15 - ыг үз.) гипер инфляци хүн амын бодит орлого буурахад ташуур өгсөн байдаг.

Манай оронд ядуурлын анхны албан ёсны судалгаа эхэлсэн 1995 оноос хойшхи хугацаанд ядуурлын шугамаас доогуур амьжиргаатай хүн амын эзлэх хувь 35- 38- ын хооронд, ядуурал дорвитой буураагүй байсаар ирлээ. Харин Зураг -14 – өөс 2003 оноос хойш хөдөөгийн хүн амын дунд ядуурал улам газар авч, хөдөөд амьдарч байгаа 2 хүн тутмын нэг нь ядуурлын шугамаас доогуур амьжиргаатай болсон нь харагдаж байна.

Зураг -14. **Хүн амын ядуурлын түвшин, хот, хөдөөгөөр, хувиар**

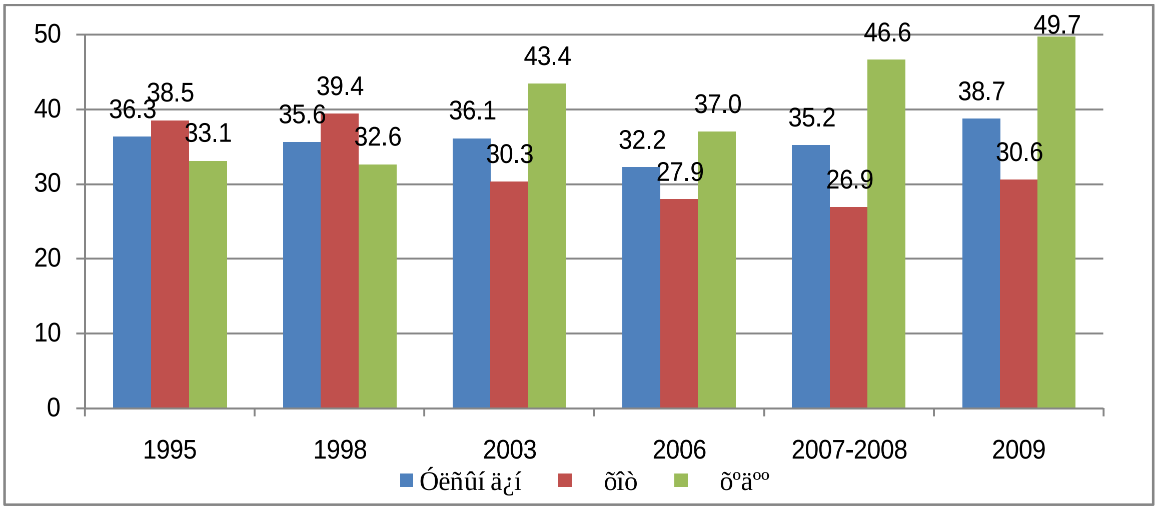

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Хүснэгт-8. Ядуу хүн амын тоо, мянга

	1995	1998	2002-2003	2006	2007-2008	2009	2009/1995,%
Нийт хүн амын тоо	2248,8	2349,1	2475,4	2594,8	2635,2	2735,8	121.7
Ядуу хүн амын тоо	816,3	836,3	893,6	835,5	930,0	1058,8	129.7

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл болон судлаачийн тооцоо

Хүснэгт-8 –аас харахад 1995-2009 оны хооронд ядуу хүмүүсийн тоо нийт хүн амын тооноос хурдан нэмэгдсэн байна. 2009 оны судалгааны дүнгээр манай оронд нэг сая хүн ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй амьдарч байгаа ажээ.

Ядуурлын талаар илүү нарийн судлахад хэрэглэглэгддэг ядуурлын гүнгийрэлт, ядуурлын мэдрэмж зэрэг үзүүлэлтүүдийг дараахь хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт-9. Хүн амын ядуурлын гүнзгийрэлт, хувиар

	ßäóóðëûí ã¿íçãèéðýëò					
	1995	1998	2002-2003	2006	2007-2008	2009
Óëñûí ä¿í	10.9	11.7	11.1	10.1	10.1	10.6
õîò	12.2	13.9	9.2	8.6	7.7	7.9
õºäºº	8.9	13	13.2	11.9	13.4	14.4

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Хүн амын хэрэглээний дундаж түвшин улсын дүнгээр ядуурлын шугамаас 10 хувиар доогуур байгааг харуулсан энэхүү үзүүлэлт үндсэндээ нэг түвшинд өөрчлөгдөөгүй бол хотод ихээхэн буурч, хөдөөд нэлээд нэмэгджээ. Эндээс хотын өрхийн хэрэглээний хэмжээ ядуурлын шугамд ойртож байхад хөдөөгийнх харин улам холдож байгаа нь ядуурал хөдөөд газар авч, өмнө нь дундаж орлоготой байсан өрхүүд ядуурч эхэлсэнтэй холбоотой гэж үзэж байна..

Харин ядуучуудын хэрэглээний тархалттай холбоотой ядуурлын мэдрэмж гэдэг үзүүлэлт бага боловч буурч, ялангуяа хотод 1995 оныхоос бараг 2 дахин буурч, харин хөдөөд нэлээд нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт-10. Хүн амын ядуурлын ялгаа буюу мэдрэмж, хувиар

	ßäóóðëûí мэдрэмж					
	1995	1998	2002-2003	2006	2007-2008	2009
Óëñûí ä¿í	4.8	5.6	4.7	4.5	4.0	4.1
õîò	5.7	7.1	4.0	3.8	3.1	2.9
õºäºº	3.6	7.4	5.6	5.3	5.2	5.7

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Энэ нь хөдөөд хүний хэрэглээ ядуурлын шугамаас доош холдож байгааг харуулж байна.

9. Амьжиргааны түвшинд нөлөөлсөн инфляцийн нөлөөлөл

Монгол Улсын эдийн засаг шилжилтийн эхний жилүүдэд амссан том цохилтын нэг нь инфляцийн огцом өсөлт байлаа. Үүнийг Зураг -15 -аас харж болно. Үүний шалтгааныг Keith Griffin (3/ хуудас 21) Монголын эдийн засаг макро эдийн засгийн тогтворжилтоо хангаагүй байхдаа үнийг яаравчлан чөлөөлсөнтэй холбон тайлбарлажээ.

Шилжилтийн эхний жилүүдэд олон жил төрөөс бодлогоор барьж байсан үнийг чөлөөснөөр манай оронд гипер инфляцийн үзэгдэл явагдаж, зөвхөн 1992 онд өргөн хэрэглээний бараа,үйлчилгээний дундаж үнэ өмнөх оныхоосоо 4.2 дахин өссөн байдаг.

Зураг-15. Инфляцийн жил бүрийн цэвэр өсөлтийн хувь

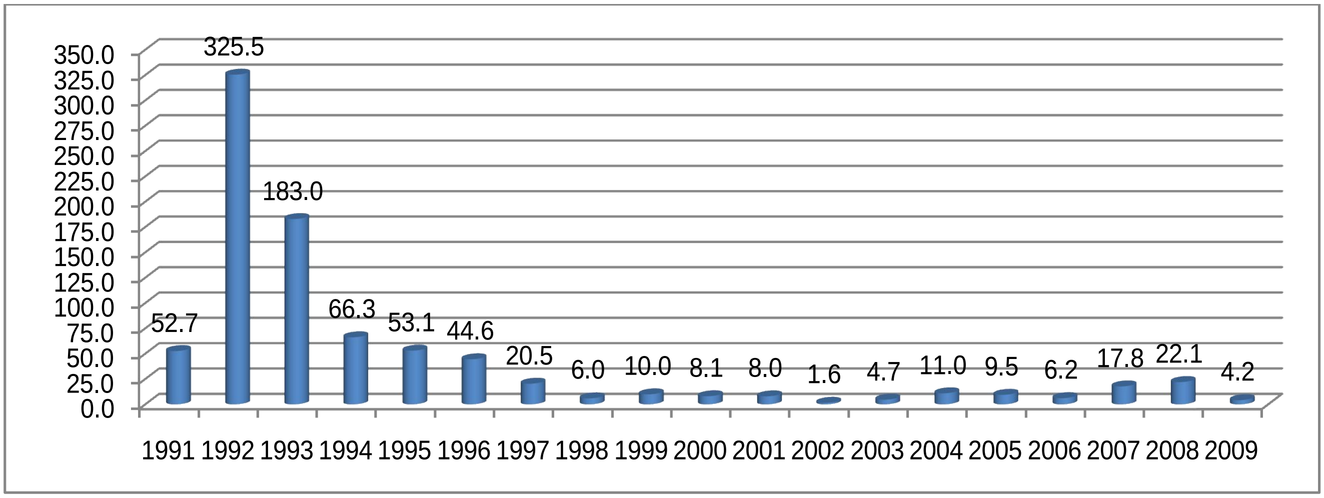

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Монгол Улсын өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогыг хүн амын амьжиргааны гол үзүүлэлт болгон сонгон авлаа. Амьжиргааны түвшинд нөлөөлсөн инфляцийн нөлөөг харуулахын тулд өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогыг оны болон зэрэгцүүлэх үнээр тооцож дараахь хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт-11. Өрхийн дундаж мөнгөн орлого, төгрөг

	Нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлого		Инфляцийн жил бүрийн өсөлт, дахинаар	Инфляцийн суурь онтой харьцуулсан өсөлт, 1990=1
	Оны үнээр	1990 оны зэрэгцүүлэх үнээр		
1990	965	965	1	1
1991	949	621.4	1.52	1.52
1992	2953	457.1	4.25	6.46
1993	8187	692.5	1.83	11.822
1994	20235	1029.2	1.663	19.66
1995	33025	1097.2	1.531	30.1
1996	45916	1055.1	1.446	43.52
1997	56218	1071.8	1.205	52.45
1998	66492	1196.1	1.06	55.59
1999	68563	1121.2	1.1	61.15
2000	82859	1253.5	1.081	66.1
2001	102113	1430.4	1.08	71.39
2002	124930	1722.2	1.016	72.54
2003	144354	1900.9	1.047	75.94
2004	144127	1709.7	1.11	84.3
2005	150208	1627.2	1.095	92.31
2006	173477	1770.2	1.062	98
2007	239179	2071.2	1.178	115.48
2008	325270	2306.9	1.221	141.0
2009	354967	2416.1	1.042	146.92
1990-2009 оны орлогын зөрүү	354002	1451	-	-
2009/1990 дахинаар	367.84	2.5	-	146.92

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

Судлаач өрхийн дундаж орлогыг 1990 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцов.

Хүснэгтэнд хийсэн тооцооноос харахад 1990 оны нэг төгрөг 2009 оны 147 төгрөгтэй тэнцэх хэмжээнд хүрч, төгрөгийн ханш өнгөрсөн 19 жилд эрс унажээ. Иймээс өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогыг инфляциййн өсөлтөөс цэвэрлэн түүний хэмжээг 1990 оны үнээр тооцвол 2416,1 төгрөг болж, 1990-2009 оны хооронд харин орлогын бодит өсөлт нь 250 хувь буюу 2,5 дахин нэмэгджээ. Гэтэл оны үнээрээ бол дээрх хугацаанд өрхийн мөнгөн орлого 367,8 дахин өссөн байна. Өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогод үзүүлсэн инфляцийн нөлөөг индексийн аргаар илүү тодорхой харуулж болно. 1990-2009 оны хоорондох өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын тухайн оны үнээрх өсөлтийг дараах индексээр илэрхийлж болно.

$$I_{pq}=\frac{p_{2009}q_{2009}}{p_{1990}q_{1990}}=\frac{354967}{965}=367.84$$

Энд: р- ү

Энэ өрхийн мөнгөн орлогын өсөлтийн ерөнхий индексийг Паашийг үнийн болон биет хэмжээний индексийн үржвэрээр илэрхийлдэг.

$$I_{pq}=\frac{p_{2009}q_{2009}}{p_{1990}q_{1990}}=\frac{p_{2009}q_{2009}}{p_{1990}q_{2009}}x\frac{p_{1990}q_{2009}}{p_{1990}q_{1990}}$$

Энд манай Хүснэгт-9 -ийн тооцоогоор $p_{1990}q_{2009}=2416$ тул

$$I_{pq}=\frac{354967}{965}=\frac{354967}{2416}x\frac{2416}{965}=367.8=146.9x2.5$$ болно.

Эндээс өрхийн мөнгөн орлого 1990-2009 оны хооронд оны үнээрээ 367,8 дахин өссөний 146,9 дахин өссөн өсөлт нь цэвэр үнийн өсөлтөөс харин 2,5 дахин өссөн өсөлт нь орлогын бодит өсөлтөөс гарсан байна. Үүнийг абсалют хэмжээгээр илэрхийлбэл өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын 1990-2009 оны хооронд өссөн абсалют цэвэр өсөлт оны үнээрэ:

$\Delta pq=p_{2009}q_{2009}-p_{1990}q_{1990}=354002$ төгрөг болно.

Зөвхөн үнийн өсөлтөөс нэмэгдсэн өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын хэмжээ:

$\Delta p=p_{2009}q_{2009}-p_{1990}q_{2009}=354967-2416=352551$ төгрөг гарлаа.

Харин өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын бодит өсөлтийн хэмжээ:

$$\Delta q = p_{1990} q_{2009} - p_{1990} q_{1990} = 2416 - 965 = 1451$$ төгрөг гарч байна.

Эндээс 1990-2009 оны өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын цэвэр өсөлтийн (354002 төгрөг) 99,6 хувь буюу 352551 төгрөг нь цэвэр үнийн буюу инфляцийн өсөлтөөс үүдэлтэй, харин дөнгөж 0.4 хувь буюу 1990 оны үнээр 1451 төгрөг нь орлогын бодит өсөлтөөс бий болжээ.

Эндээс харахад Монгол Улсын хүн амын орлого, амьжиргааны түвшинд инфляци маш хүчтэй сөрөг нөлөө үзүүлсэн нь тодорхой байна.

Одоо инфляци ядуурлын шугамд хэрхэн нөлөөлснийг авч үзье. Ядуурлын түвшинг тооцохдоо амьжиргааны доод түвшинг ядуурлын шугам болгон авч түүнээс доогуур хэрэглээтэй хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувиар гаргадаг. Тэгэхлээр манай орны хувьд ядуурлын түвшинг тодорхойлоход ядуурлын шугам маш чухал үүрэгтэй байдаг. Тэгвэл ядуурлын шугамын өсөлтөнд инфляци хэрхэн нөлөөлснийг судлаж үзье.

Хүснэгт-12. Ядуурлын шугам ба инфляцын түвшин

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Амьжиргааны доод түвшин, Улаанбаатарт, мянган төгрөг	19.3	23.6	24.6	25.3	26.5	30	42.8	60.1	94.8	101.1
Инфляцийн жил бүрийн цэвэр өсөлт, %	8,1	8.0	1.6	4.7	11.0	9.5	6.2	17.8	22.1	4.2
Ядуурлын шугамын өсөлт, 2000=1	1.0	1.22	1.27	1.31	1.37	1.55	2.22	3.11	4.91	5.24
Инфляцийн суурь онтой харьцуулсан өсөлт, 2000=1	1.0	1.08	1.097	1.1488	1.275	1.396	1.48	1.747	2.133	2.222

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхтгэл, 2003, 2005, 2009 он.

Хүснэгтээс харахад 2000-2009 оны хооронд 9 жилд инфляци 2,2 дахин нэмэгдсэн байхад ядуурлын шугам 5,2 дахин өсчээ. Энэ байдал дээрх хүснэгтийн өгөгдлөөр байгуулсан дараахь зургаас бүр ч тодорхой харагдана.

Зураг-16. Хэрэглээний үнэ болон ядуурлын шугамын өсөлт, 2000=1

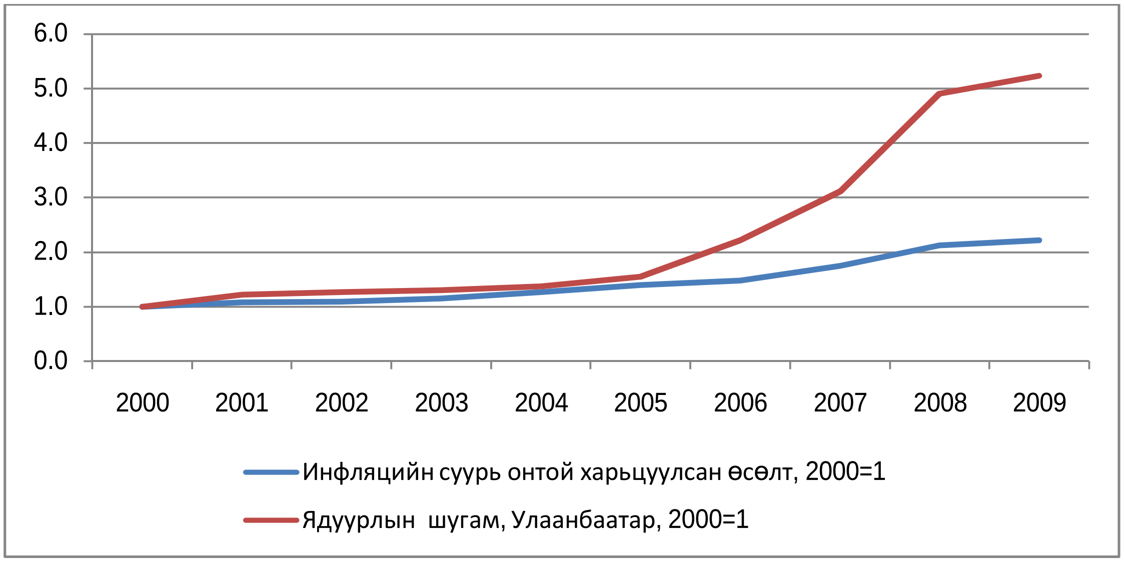

Эндээс ядуурлын шугамыг ялангуяа 2005 оноос хойш тодорхойлж, зарлахдаа инфляцийн өсөлттэй уялдуулаагүй хэт өндрөөр тогтоосон байна. Энэ нь манай оронд ядуурал буурахгүй байгаа гол шалтгаан болжээ. Ядуурлын шугам бодит байдлаас өндөр, улам бүр өссөөр ирсэн тул ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй өрх улам нэмэгдэх нь аргагүй юм. Хүснэгтээс харахад 2000 оны ядуурлын шугамыг суурь болгосон Улаанбаатар хотын хүн амын амьжиргааны доод түвшинг хэрэглээний үнийн өсөлтөөр засварлан тооцвол 2007 онд 33.7 мянган төгрөг, 2008 онд 2.3 дахин бага буюу 41.2 мянган төгрөгөөс хэтрэхээргүй байжээ. Ийм учрас 2007-2008 онд явагдсан өрхийн нийгэм –эдийн засгийн судалгааны дүнгээс ядуурлын шугамыг дээрх хэмжээгээр засварлан авч, ядуурлын түвшинг улсын хэмжээнд болон бүс нутгаар дахин тооцох шаардлага гарч байна. Хэрвээ ийм байдлаар тооцоог зөв хийвэл 2007-2008 оны судалгааны дүнгээр Монгол Улсад ядуурал буурсан дүн гарахаар байна. Эндээс инфляци ядуурлын шугамд нөлөөлөөгүй, харин эсрэгээрээ түүнийг инфляцийн өсөлттэй уялдуулаагүй, түүнээс хэт өндрөөр тогтоож иржээ.

10. Амьжиргааны түвшин, ядуууралд нөлөөлсөн ажилгүйдэл, орлогын нөлөөлөл

Бид дээр ядуурлын чиг хандлагыг авч үзэж, ядуурал манай оронд төдийлөн буурахгүй байгааг тэмдэглэсэн. Хүн ам, оррн сууцны 2000 оны тооллого болон ажил эрхлэлтийн судалгааны дүнгээр ажилгүйдлийн түвшин ч мөн дорвитой буураагүй дүн гарсаныг доор

хүснэгтэд харуулав. Ажилгүйдэл, ядуурлын манай орны хувьд олон жил үргэлжилсэн, эдийн засаг,нийгмийн хөгжлийн нэн тулгамдсан шийдвэрлэх асуудал хэвээр байна.

Хүснэгт -13. Ядуурал, ажилгүйдлийн үзүүлэлтүүд

	2000	2003	2007-2008	2009
Ядуурлын хамралт,%	35,6*	36.1	35.2	38.7
Ажилгүйдлийн түвшин,%	17,7	14,1	11,3	11,5
Ядуучуудын тоо, мянга	836.3	893.6	928,5	1058.8
Ажилгүйчүүдийн тоо,мянга	164,9	142,3	119,1	130,5

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл, ядуучууд, ажилгүй хүмүүсийн зарим оны тоог судлаач тооцож гаргав.

*1998

2005 оны 9 дүгээр сард болсон Дэлхийн дээд хэмжээний уулзалтыг үеэр улс орнуудын тэргүүнүүд ядуурлыг бууруулах зорилгоор хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхийн чухлыг хүлээн зөвшөөрч, “ Хүн бүрийг түүний дотор залуучууд эмэгтэйчүүдийг бүтээмж өндөртэй ажлын байраар бүрэн хангах” тухай шинэ зорилтыг санал нэгтэй дэмжсэн билээ. Энд ажилгүйдэл нь ядуурлын гол шалтгаан болдогыг дэлхий даяар хүлээн зөвшөөрсөн байна.

Ядуурал нь ажилгүйдэлтэй шууд холбоотой болох нь манай оронд 2002-2003 онд болон 2007-2008 онд явагдсан амьжиргааны түвшний судалгааны дүнгээр нотлогдож байна.

Хүснэгт -14. Ажилгүйдлийн түвшин, ядуу ба ядуу бус хүн амаар,%

	2002-2003 он			2007-2008 он		
	Нийт	Ядуу	Ядуубус	Нийт	Ядуу	Ядуубус
Улсын дундаж	6,6	10,2	4,9	8,2	12,3	6,2
- хот	9,1	15,9	6,8	10,4	18,7	7,7
- хөдөө	4,1	6,5	2,6	5,7	8,2	3,7

Эх сурвалж: 1.Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний 2002-2003 оны түүвэр судалгааны үндсэн тайлан, 2004
2. Монгол дахь ядуурлын дүр төрх, Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн 2007-2008 оны судалгааны дүн, 2009 он

Хүснэгт -14 – өөс харахад ядуу хүмүүсийн дунд ажилгүйдэл илүү түгээмэл байна. 2002-2003 оны судалгаагаар ядуу бус хүмүүсийн дунд ажилгүйдэл харьцангуй бага 4,9 хувьтай байсан бол   ядуу хүмүүсийн дунд 10,2 хувь буюу 2 дахин өндөр байв. Энэ байдал 2007-2008 оны судалгаагаар ч мөн давтагдсан байна. Сүүлийн судалгаагаар ядуучуудын дунд ажилгүйдэл 12,3 хувь байгаа нь   ядуу бус хүмүүсийнхээс (6.2%) мөн л 2 дахин өндөр гарчээ. 2007-2008 оны судалгааны дүнг өмнөх 2002-2003 оны судалгаатай харьцуулахад ядуу хүмүүсийн дунд ажилүйдлийн түвшин 10,2 оос 12,3 болж улам нэмэгдсэн, ялангуяа энэ байдал хот, суурин газарт илүүтэй өсөж бүр 18,7 хувьд хүрсэн байна.   Ядуурालд ажилгүйдэл ихээхэн нөлөөлж байгаа нь дараах хүснэгтээс бас харагдаж байна.

Ядуурлын хамралтын түвшин 2002-2003 оны судалгаагаар улсын дунджаар 36,1 хувь, өрхийн тэргүүлэгч нь ажил эрхэлдэг өрхүүдийн хувьд 33,6 хувь байсан бол өрхийн тэргүүлэгч нь ажилгүй өрхийн хувьд бүр өндөр 48,7 хувь байжээ.

Хүснэгт-15. Ядуурлын үзүүлэлтүүд, өрхийн тэргүүлэгчийн ажил эрхлэлтийн байдлаар

	2002-2003 он			2007-2008 он		
	нийт	ажилтай	ажилгүй	нийт	ажилтай	ажилгүй
Ядуурлын хамралтын хүрээ	36,1	33,6	48,7	35,2	34,3	54,4
Ядуурлын гүнзгийрэлт	11,0	9,7	16,7	10,1	9,4	19,6
Ядуурлын мэдрэмж	4,7	3,9	7,4	4,0	3,6	9,1

Эх сурвалж: 1.Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний 2002-2003 оны түүвэр судалгааны үндсэн тайлан, 2004
2. Монгол дахь ядуурлын дүр төрх, Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн 2007-2008 оны судалгааны дүн, 2009 он

Энэ байдал 2007-2008 оны судалгаагаар л мөн давтагдаж, харин ядуурал газар авч, өрхийн тэргүүлэгч нь ажил эрхэлдэггүй өрхүүдийн дунд ядуурлын хамрагдалт 54,4 хувьд хүрчээ. Энэ нь хүн амын ажилгүйдэл нь ядуурлын нэг гол шалтгаан гэдгийг дахин нотлож байна.

Зураг -17 –оос манай орны нэг өрхийн дундаж мөнгөн орлого, нийт зарлага хоёр харилцан хамааралтай өсөж ирснийг харж болно.

Зураг-17. Нэг өрхийн сарын дундаж зарлага болон мөнгөн орлого, оны үнээр, төгрөг

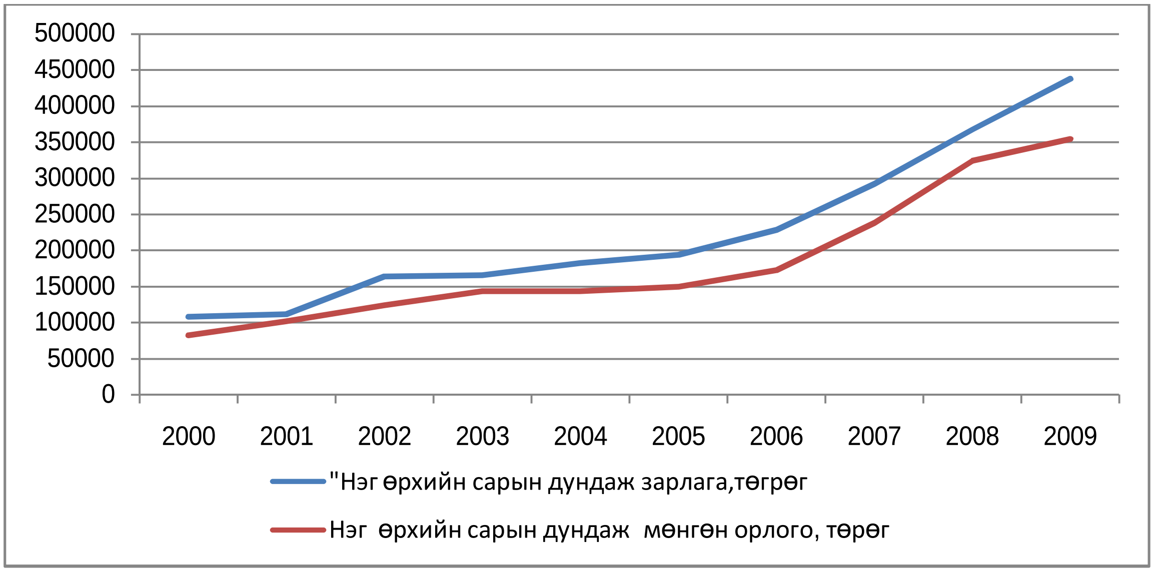

Нийт зарлага нь мөнгөн зарлагаас гадна мөнгөн бус хэлбэрийн зарцуулалтыг оруулсан, мөн өрхүүд орлогоосоо давсан зарлагыг зээл, бусдаас авсан тусламжаар хааж байгаа тул зарлага нь орлогоосоо өндөр байдаг. Энэ нөхцөлд амьжиргааны түвшний судалгааны хэрэглээний зардлыг орлогыг төлөөлүүлэн авч судалгаанд ашиглаж болно.

Хүснэгт-16. Сард нэг хүнд ногдох хэрэглээ, ядуу болон ядуу бус өрхөөр, төгрөг

	2002-2003 он		2007-2008 он	
	Ядуу өрхүүд	Ядуу бус өрхүүд	Ядуу өрхүүд	Ядуу бус өрхүүд
Нийт хэрэглээ	17214	47790	44589	131483
Хүнсний хэрэглээ	9002	20504	23188	43340

Эх сурвалж: 1.Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний 2002-2003 оны түүвэр судалгааны үндсэн тайлан, 2004

2. Монгол дахь ядуурлын дүр төрх, Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн 2007-2008 оны судалгааны дүн, 2009 он

Дээрх хүснэгтээс харахад 2002-2003 оны судалгаагаар ядуу өрхүүдийн сарын дундаж нийт хэрэглээ ядуу бус өрхүүдийнхээс 2,8 дахин доогуур байсан бол 2007-2008 оны судалгаагар 2,9 дахин доогуур гарчээ. Ядуу өрхүүдийн сарын дундаж хүнсний хэрэглээний зардал 2002-2003 оны судалгаагаар ядуу бус өрхүүдийнхээс 2,3 дахин доогуур, 2007-2008 оны судалгаагаар 1,9 дахин доогуур гарчээ. Энэ нь ядуу өрхүүдийн хэрэглээ ядуу бус

өрхүүдийнхээс ихээхэн доогуур, энэ утгаараа ядуу өрхүүдийн орлого мөн их доогуур гэсэн үг юм. Ийнхүү өрхийн орлого, хэрэглээний түвшин амьжиргааны түвшинтэй шууд холбоотой нь харагдаж байна.

11. Хүний хөгжил, эдийн засгийн өсөлт ба амьжиргааны түвшин

Хүний хөгжлийн үзэл баримтлал ихээхэн өргөн хүрээтэй бөгөөд хүний сонголт хийх болон эрх чөлөөгөө эдлэх боломжийг өргөжүүлэхтэй голлон холбон авч үздэг. 1990 оноос НҮБ –ын хөгжлийн Хөтөлбөрийн газраас дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэлийг хэвлэн гаргадаг болсон. Сүүлчийнх 2007-2008 оны дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэл бөгөөд (UNDP,16) түүнийг дэлхийн цаг уурын өөрчлөлт ба хүний хөгжил гэсэн ерөнхий сэдвийн хүрээнд бэлгэжээ. Манай орон 1997 онд анхны хүний хөгжлийн анхны илтгэлээ хэвлэн гаргасан. Дараагийн илтгэлүүд 2000,2003,2007 онуудад гаргаж байжээ.

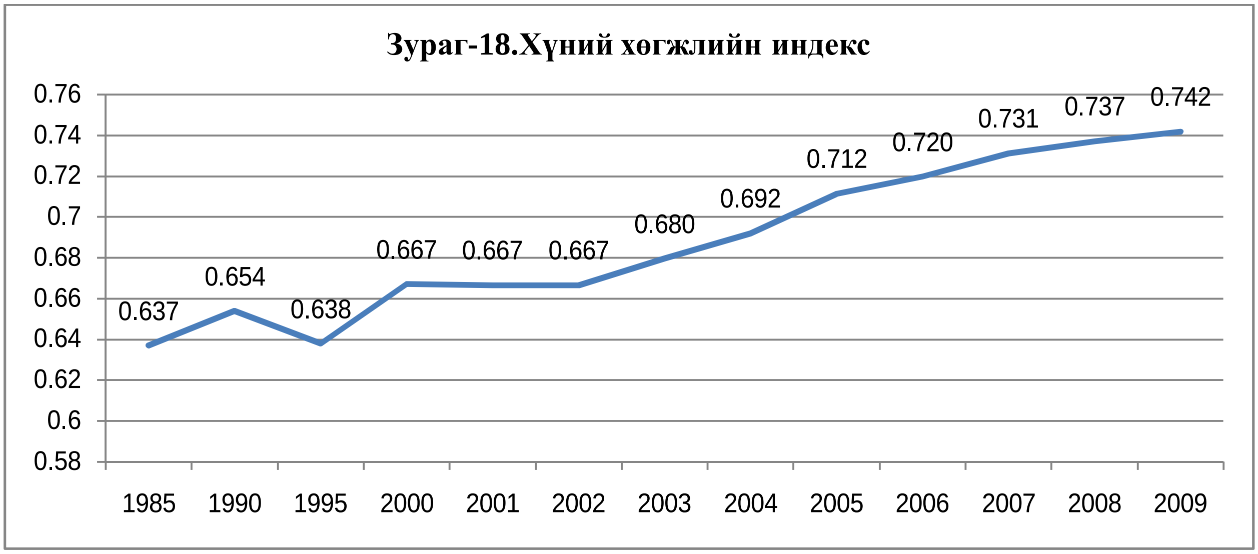

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны тоо мэдээлэл

1998-1995 оны мэдээллийн эх сурвалж: ADB, Mongolia Country Poverty Assessment (CPA).2009

Зураг-18 -аас харахад манай оронд хүний хөгжлийн индекс 1990 –ээд оны дунд үеэс эхлэн тогтвортой өссөөр иржээ. Гэвч   дэлхийн хүний хөгжлийн 2007-2008 оны илтгэлд Монгол Улс 2005 оны мэдээллээр дэлхийн 177 орноос 114 дүгээр байранд оржээ.

Монгол Улс олон улсын хэмжээнд ХХИ – ээр нэлээн хойгуур байр эзэлж байгаа нь уг индексийн тооцоонд ордог нэг хүн амд ногдох худалдан авах чадварын итгэлцүүрээр тооцсон ДНБ- ний хэмжээ дэлхийн бусад оронтой харьцуулахад доогуур байгаатай холбоотой. Нөгөө талаараа энэ үзүүлэлт эдийн засгийн өсөлтийг илэрхийлдэгийг бид дээр дурьдсан. Дэлхийн банкнаас гаргадаг “Дэлхийн Хөгжлийн үзүүлэлтүүд-2007” эмхтгэлд Монгол Улс худалдан авах чадварын итгэлцүүрээр тооцсон нэг хүн амд ногдох үндэсний нийт орлогоороо дэлхийн 2008 орноос 161 дүгээр байранд орсон нь манай ХХИ буурч гарахад нөлөөлжээ.

Зураг -19- д үзүүлсэн харьцуулалтаар Монгол Улс бага орлоготой ядуу орнуудын ангилалд багтаж байгаа юм. Эндээс Монгол хүний амьжиргааны түвшин дэлхийн хэмжээнд зэрэгцүүлбэл хаана яваа нь тодорхой харагдаж байна. Нөгөө талаараа улс орнууд эдийн засгийнхаа өсөлтийг ихэвчлэн нэг хүн амд ногдох ДНБ болон ҮНҮ –оор хэмждэг.

Зураг-19. Худалдан авах чадварын итгэлцүүрээр тооцсон нэг хүн амд ногдох үндэсний нийт орлого, 2005 оноор, ам. доллароор

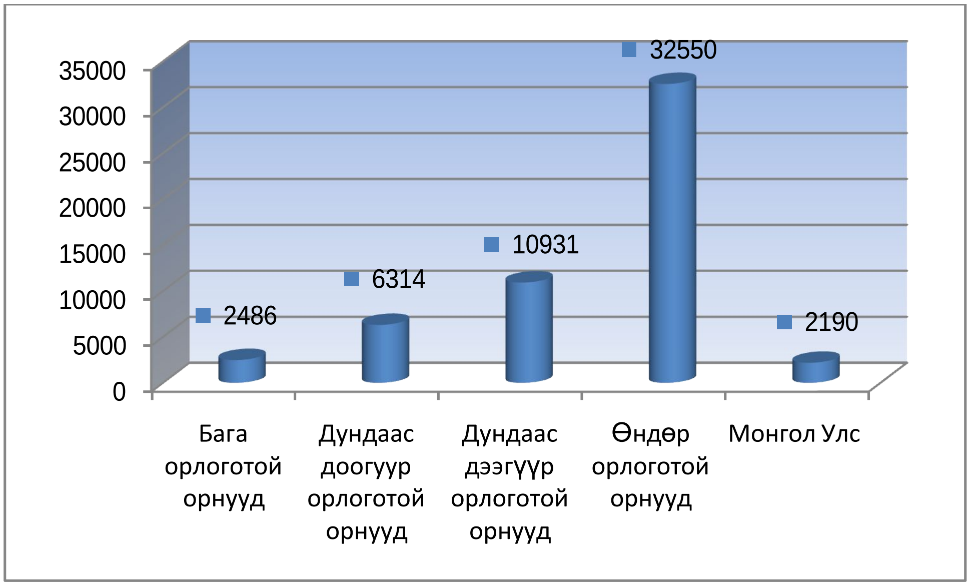

Эх сурвалж: World bank, World Development Indicators, 2007

Хүний хөгжлийн үзүүлэлт амьжиргааны түвшин, эдийн засгийн өсөлтийн үзүүлэлтүүд өөр хоорондоо ихээхэн хамааралтай нь эндээс харагдана. Хүний хөгжлийн нэг гол үзүүлэлт нь хүмүүсийн боловсролын түвшин байдаг.

Хүснэгт- 17. Боловсрол ба ядуурлын хамаарал

	2002-2003 он		2007-2008 он	
	Ядуу өрхүүд	Ядуу бус өрхүүд	Ядуу өрхүүд	Ядуу бус өрхүүд
Боловсролгүй	39,4	60,6	54,6	45,4
Бага боловсролтой	38,4	61,6	45,9	54,1
Бүрэн бус дунд	42,7	57,3	47,1	52,9
Бүрэн дунд	29,5	70,5	30,1	69,9
МАШ	34,4	65,6	22,0	78,0
Дипломын дээд	19,2	80,9	9,3	90,7
Дээд	8,2	91,6	9,7	91,3

Эх сурвалж: 1.Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний 2002-2003 оны түүвэр судалгааны үндсэн тайлан, 2004

2. Монгол дахь ядуурлын дүр төрх, Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн 2007-2008 оны судалгааны дүн, 2009 он

Хүснэгт-17 нь боловсролын түвшин болон ядуурлын хооронд тодорхой хамаарал байгааг хуруулж байна. 2002-2003 оны өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний судалгааны дүнгээр ядуу өрхүүдийн насанд хүрсэн хүн амын дотор дээд боловсролтой хүн дөнгөж 8,2 хувь эзэлж байхад ядуу бус өрхүүдийн хувьд энэ үзүүлэлт 91,6 хувь байна. Энэ нь хүний хөгжил,түүний дотор боловсролын түвшин өндөр байх нь ядуурлаас хол байх нөхцөл гэдгийг харуулж байна. Энэ байдал 2007-2008 оны өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны дүнгээр ч мөн ийм гарчээ. Ядуу өрхүүдийн дотор өндөр боловсролтой хүмүүсийн эзлэх хувь бага байхад ядуу бус өрхүүдийн дотор эсрэгээр өндөр боловсролтой хүмүүсийн эзлэх хувь харьцангуй их байгаа өрөнхий зүй тогтол ажиглагдаж байна.

Хүснэгт- 18. Ядуурлын хамралтын хүрээ, өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшнээр, %

	2002-2003 он			2007-2008 он		
	Улсын дүн	хот	хөдөө	Улсын дүн	хот	хөдөө
Боловсролгүй	45,8	52,3	43,8	58,0	57,7	58,2
Бага боловсролтой	45,6	48,1	44,5	51,5	47,3	52,7
Бүрэн бус дунд	45,5	47,7	43,8	48,1	45,3	50,0
Бүрэн дунд	34,9	29,2	44,8	34,6	29,9	44,7
МАШ	40,7	34,9	50,2	25,3	21,1	34,9
Дипломын дээд	23,4	19,6	34,4	9,5	8,3	16,1

Дээд	11,6	8,8	29,0	8,8	7,9	15,6

Эх сурвалж: 1.Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний 2002-2003 оны түүвэр судалгааны үндсэн тайлан, 2004

2. Монгол дахь ядуурлын дүр төрх, Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн 2007-2008 оны судалгааны дүн, 2009 он

Хүснэгт-18 –д өрхийн тэргүүлэгчийн боловсролын түвшин өндөр байх тусам уг өрхийн ядуурлад өртөх байдал буурч байна. 2002- 2003 оны судалгааны дүнгээр улсын дүнгээр дээд боловсролтой өрхийн тэргүүлэгчтэй өрхүүдийн ядуурлын түвшин 11,6 хувьтай байсан нь улсын хэмжээний ядуурлын түвшнээс (36.1%) 3 дахин доогуур байжээ. Гэтэл өрхийн тэргүүлэгч нь огт боловсролгүй өрхүүдийн ядуурлын хамралт 45,8 хувь байгаа нь улсын дунджаас ихээхэн өндөр байна. 2007-2008 оны судалгааны дүнгээр дээд боловсролтой болон огт боловсролүй өрхийн тэргүүлэгчтэй өрахүүдийн ядуурлын ялгаа нь нэмэгдэж гарчээ. Эндээс хүний хөгжил нь өрхийн амьжиргааны түвшинд ихээхэн нөлөөтэй болох нь батлагдаж байна.

12. Олон улсын зэрэгцүүлэлт

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс 1990 оноос эхлэн жил бүр “Дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэл”-ийг эрхлэн гаргаж байгаа нь манай улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн зарим үндсэн үзүүлэлтийг бүс нутаг, дэлхийн дундаж үзүүлэлттэй харьцуулан үзэх боломжийг олгож байна. Хүний хөгжлийн илтгэлийн үндсэн үзүүлэлтийн нэг болох хүний хөгжлийн индексийг тооцохдоо 2009 он хүртэл улс орны хөгжлийг үндэсний нийт орлогоос гадна дундаж наслалт, бичиг үсэг тайлагдалтын түвшин зэргээр илэрхийлдэг байсан.

Харин “Хүний хөгжлийн 2010 оны илтгэл”-д хүний хөгжлийн индексийг дундаж наслалт, сургуульд хамрагдсан дундаж хугацаа, сургуульд хамрагдах хүлээгдэж буй хугацаа, нэг хүнд ногдох ҮНО гэсэн хэмжигдэхүүнээр тооцжээ.

Дэлхийн “Хүний хөгжлийн илтгэл 2010”-д үзүүлснээр нь Монгол хүний хөгжлийн индекс 2010 онд 0.622 оноогоор 169 орноос 100-р байр эзэлсэн нь Зүүн Ази, Номхон далайн хөгжиж буй орнуудын дунджаас 0.021 пунктээр, дэлхийн дунджаас 0.002 пунктээр доогуур байна.

Хүснэгт-19. Хүний хөгжлийн индекс, түүний бүрэлдэхүүн үзүүлэлтүүд, бүс нутаг болон бусад ангилалаар

	Хүний хөгжлийн индекс, 2010					
	Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ)	Дундаж наслалт	Сургуульд хамрагдсан дундаж хугацаа	Сургуульд хамрагдах хүлээгдэж буй хугацаа	Нэг хүнд ногдох ҮНО (2008 ХАЧП, ам.дол)	Орлогын бус ХХИ
Монгол	0.622	67.3	8.3	13.5	3619	0.710
Хөгжингүй орнууд						
ЭЗХАХБ-ын орнууд	0.879	80.3	11.4	15.9	37077	0.904
ЭЗХАХБ-ын орнуудаас бусад	0.844	80.0	10.0	13.9	42370	0.845
Хөгжиж буй орнууд						
Арабын улсууд	0.588	69.1	5.7	10.8	7861	0.610
Зүүн Ази, Номхон далайн орнууд	0.643	72.6	7.2	11.5	6403	0.692
Европ болон Төв Азийн орнууд	0.702	69.5	9.2	13.6	11462	0.740
Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнууд	0.704	74.0	7.9	13.7	10642	0.746
Өмнөд Ази	0.516	65.1	4.6	10.0	3417	0.551
Сахар орчмын Африкийн орнууд	0.389	52.7	4.5	9.0	2050	0.436
Хүний хөгжлийн ангилал						
Хүний хөгжил маш өндөр орнууд	0.878	80.3	11.3	15.9	37225	0.902
Хүний хөгжил өндөр орнууд	0.717	72.6	8.3	13.8	12286	0.749
Хүний хөгжил дундаж орнууд	0.592	69.3	6.3	11.0	5134	0.634
Хүний хөгжил бага орнууд	0.393	56.0	4.1	8.2	1490	0.445
Нэн буурай хөгжилтэй орнууд	0.386	57.7	3.7	8.0	1393	0.441
Дэлхийн дундаж	0.624	69.3	7.4	12.3	10631	0.663

Эх үүсвэр: НҮБХХ , Хүний хөгжлийн илтгэл – 2010

Улс орнуудыг нэг хүнд ногдох үндэсний нийт орлогын хэмжээгээр нь байр эзлүүлэхэд манай улс ХХИ-ээр 2010 онд эзэлсэн байраасаа 12-оор ухарчээ. Харин нэг хүнд ногдох үндэсний нийт орлогын үзүүлэлтийг оруулаагүй тооцсон ХХИ 0.710 байгаа нь Зүүн Ази, Номхон далайн орнууд болон дэлхийн дунджаас 0.018-0.047 пунктээр дээгүүр байна. Энэ нь манай улсын хувьд орлогын үзүүлэлт бусад үзүүлэлтээсээ доогуур түвшинд байгааг харуулж байна.

Манай улсад хүн амын дундаж наслалт 2010 онд 67.3 байгаа нь Зүүн Ази, Номхон далайн орнуудын түвшнээс 5.3 жилээр, дэлхийн дунджаас 2.0 жилээр бага байна.

Харин сургуульд хамрагдсан дундаж хугацаа болон сургуульд хамрагдах хүлээгдэж буй хугацаа нь нь хөгжиж буй ихэнх бүс нутгаас өндөр байна.

Гэвч нэг хүнд ногдох ҮНО-ын хэмжээ валютын худалдан авах чадварын паритетаар 2010 онд 3619 ам.доллар байгаа нь Зүүн Ази, Номхон далайн орнуудын дунджаас 2784 ам.доллар буюу 76.9 хувь, дэлхийн дунджаас 7012 ам.доллараар буюу 2.9 дахин бага байна.

Зураг-20. Монголын хүний хөгжлийн орлогын индекс, 1990-2010 он

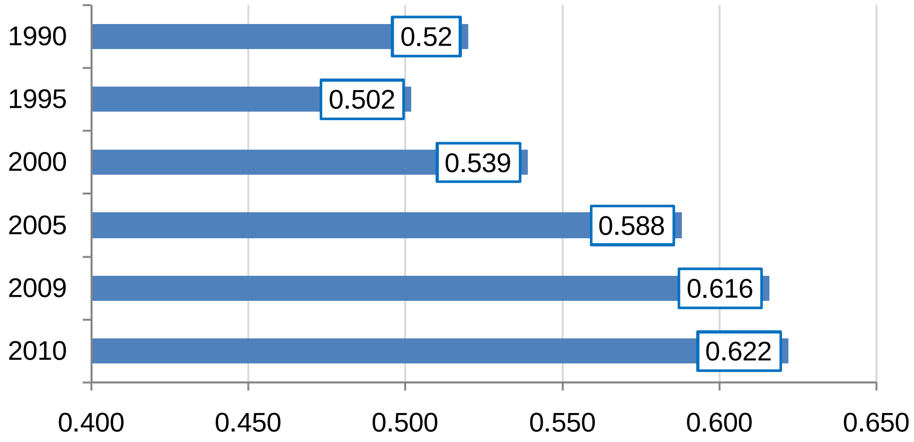

Эх үүсвэр: НҮБХХ , Хүний хөгжлийн илтгэл – 2010

Монгол хүний хөгжлийн индекс 2010 онд 0.622 болж 1990 оныхоос 0.102 пунктээр, 2000 оныхоос 0.083 пунктээр тус тус өссөн байна. Хүний хөгжлийн индекс 1990-2010 онд жилд дунджаар 0.9 хувиар, 2000-2010 онд жилд дунджаар 1.43 хувиар өсчээ.

Хөгжиж буй орнуудаас 2010 онд Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнуудын хүний хөгжлийн индекс хамгийн өндөр буюу 0.704 болж 1990 оныхоос 0.131 пунктээр өсчээ. Европ болон Төв Азийн хөгжиж буй орнуудын ХХИ 2010 онд 0.702 болж 1990 оныхоос 0.199 пунктээр, Зүүн Ази, Номхон далайн орных 0.643 болж 0.26 пунтээр, Арабын улсуудынх 0.588 болж 0.192 пунктээр, Өмнөд Азийнх 0.516 болж 0.201 пунктээр, Сахар орчмын Африкийн орнуудынх 0.389 болж 0.096 пунктээр өсчээ.

Хүснэгт- 20. Хүний хөгжлийн индекс, бүс нутаг болон бусад ангилалаар 1980-2010 он

	Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) Оноо							ХХИ-ийн жилийн дундаж өсөлт, хувь		
	1980	1990	1995	2000	2005	2009	2010	1980-2010	1990-2010	2000-2010
Монгол	...	0.520	0.502	0.539	0.588	0.616	0.622	…	0.90	1.43
Хөгжингүй орнууд										
ЭЗХАХБ-ын орнууд	0.754	0.798	0.827	0.852	0.868	0.876	0.879	0.51	0.48	0.31

ЭЗХАХБ-ын орнуудаас бусад	0.701	0.761	0.779	0.799	0.829	0.840	0.844	0.62	0.51	0.54
Хөгжиж буй орнууд										
Арабын улсууд	0.396	0.470	0.505	0.525	0.562	0.583	0.588	1.32	1.12	1.14
Зүүн Ази, Номхон далайн орнууд	0.383	0.466	0.519	0.559	0.600	0.636	0.643	1.73	1.61	1.40
Европ болон Төв Азийн орнууд	0.503	0.660	0.628	0.648	0.679	0.698	0.702	1.11	0.31	0.80
Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнууд	0.573	0.614	0.640	0.660	0.681	0.699	0.704	0.68	0.68	0.64
Өмнөд Ази	0.315	0.387	0.415	0.440	0.481	0.510	0.516	1.65	1.44	1.61
Сахар орчмын Африкийн орнууд	0.293	0.354	0.358	0.315	0.366	0.384	0.389	0.94	0.46	2.10
Хүний хөгжлийн ангилал										
Хүний хөгжил маш өндөр орнууд	0.753	0.797	0.827	0.851	0.867	0.875	0.878	0.51	0.48	0.31
Хүний хөгжил өндөр орнууд	0.556	0.633	0.634	0.659	0.692	0.712	0.717	0.85	0.62	0.84
Хүний хөгжил дундаж орнууд	0.361	0.440	0.480	0.510	0.555	0.586	0.592	1.65	1.49	1.49
Хүний хөгжил бага орнууд	0.271	0.310	0.324	0.332	0.366	0.388	0.393	1.24	1.19	1.68
Нэн буурай хөгжилтэй орнууд	0.251	0.292	0.311	0.325	0.357	0.382	0.386	1.44	1.40	1.72
Дэлхийн дундаж	0.455	0.526	0.554	0.570	0.598	0.619	0.624	1.05	0.85	0.89

Эх үүсвэр: НҮБХХ , Хүний хөгжлийн илтгэл – 2010

Сахар орчмын Африкийн орнуудын хүний хөгжлийн индекс 2000-2010 онд жилд дунджаар 2.1 хувиар өссөн байна.

Хүний хөгжлийн 2010 оны илтгэлд хүний хөгжлийн индексээс гадна i)*Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан, Хүний хөгжлийн индекс* (Inequality adjusted Human development index), ii) *Ядуурлын олон хэмжигдэхүүнт индекс* (Multidimensional poverty index), iii)*Жендерийн тэгш бус байдлын индекс* (Gender inequality index) гэсэн 3 үзүүлэлтийг шинээр тооцож оруулжээ.

Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан хүний хөгжлийн индекс

Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан ХХИ-ийг (ТХХИ) 139 орноор тооцсон бөгөөд энэ үзүүлэлт нь эрүүлд мэнд, боловсрол, орлого зэрэг хэмжигдэхүүний тэгш бус байдлын улмаас хүний хөгжлийнхөө хэдэн хувийг алдаж байна вэ гэдгийг харуулна. Улс орнуудын хувьд эдгээр 3 хэмжигдэхүүний алдагдал янз бүр, тухайлбал Чехид боловсролын үзүүлэлт 1 хувийн, Намиб улсад орлогын үзүүлэлт 68 хувийн алдагдалтай байна.

ТХХИ нь улс орны хүний хөгжлийн дундаж хэмжигдэхүүнээс гадна орлогын хуваарилалт ямар байгааг харуулна. Хэрвээ иргэн бүрийн дундаж наслалт, боловсрол, орлогын түвшин ижил гэж үзвэл ТХХИ нь ХХИ-тэй ижил гарах юм. ХХИ болон ТХХИ-ийн хоорондын зөрүү нь тэгш бус байдлаас шалтгаалсан хүний хөгжлийн боломжит алдагдлыг харуулж байна.

Хүснэгт- 21. Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан хүний хөгжлийн индекс, бүс нутаг болон бусад ангилалаар

	Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан хүний хөгжлийн индекс		Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан дундаж наслалтын индекс		Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан боловсролын индекс		Тэгш бус байдлын үзүүлэлтээр засварласан орлогын индекс	
	Оноо	Нийт алдагдал,хувь						
Монгол	0.527	15.2	0.579	22.6	0.635	5.8	0.399	16.4
Хөгжингүй орнууд								
ЭЗХАХБ-ын орнууд	0.789	10.2	0.907	5.0	0.810	5.6	0.669	19.5
ЭЗХАХБ-ын орнуудаас бусад	0.756	10.5	0.900	5.3	0.790	4.3	0.607	21.8
Хөгжиж буй орнууд								
Арабын улсууд	0.426	27.6	0.619	21.6	0.289	43.4	0.432	17.7
Зүүн Ази, Номхон далайн орнууд	0.505	21.5	0.699	16.3	0.452	21.2	0.407	27.1
Европ болон Төв Азийн орнууд	0.607	13.6	0.672	14.3	0.623	11.9	0.535	16.1
Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнууд	0.527	25.1	0.728	15.1	0.510	22.1	0.395	37.6
Өмнөд Ази	0.361	30.2	0.499	30.4	0.246	41.3	0.383	14.5
Сахар орчмын Африкийн орнууд	0.261	32.8	0.294	43.8	0.254	34.1	0.238	26.0
Хүний хөгжлийн ангилал								
Хүний хөгжил маш өндөр орнууд	0.789	10.2	0.907	5.0	0.810	5.7	0.668	19.5
Хүний хөгжил өндөр орнууд	0.575	19.8	0.718	13.8	0.561	17.6	0.472	28.1
Хүний хөгжил дундаж орнууд	0.449	24.3	0.611	22.4	0.369	29.3	0.401	21.9
Хүний хөгжил бага орнууд	0.267	32.0	0.348	40.8	0.227	38.2	0.242	23.2
Нэн буурай хөгжилтэй орнууд	0.263	31.9	0.375	39.0	0.209	38.0	0.232	22.3
Дэлхийн дундаж	0.489	21.7	0.630	21.3	0.436	28.2	0.425	22.7

Сахар орчмын Африкийн орнууд гурван хэмжигдэхүүн тус бүрийн тэгш бус байдлаас шалтгаалж хүний хөгжлийнхөө 32.8 хувийг алдсан байна. Харин Европ, Төв Азийн орнууд хамгийн бага буюу хүний хөгжлийнхээ 13.6 хувийг тэгш бус байдлын улмаас алджээ.

Манай орны хувьд ХХИ 2010 онд 0.622 байгаа боловч ТХХИ 0.527 болж, хүний хөгжил 15.2 хувиар буурсан тооцоо гарчээ. Энэ нь Монгол Улс ХХИ-ээр хүрсэн түвшингээсээ 16 байраар ухарч байгааг илтгэж байна.

Ядуурлын олон хэмжигдэхүүнт индекс

Ядуурлын олон хэмжигдэхүүнт индекс (ЯОХИ) нь өрхийн эрүүл мэнд, боловсрол, амьжиргааны түвшинд дутагдаж буй зайлшгүй хэрэгцээ (гачигдал)-г тодорхойлно. Ядуурлыг өнөө үед хангалттай бус орлогоос гадна эрүүл мэнд, хоол хүнсээр авч буй

илчлэгийн хэмжээ, боловсрол, орон сууц, нийгэм дэх оролцоо зэрэг олон хүчин зүйлээр тодорхойлох болсон.

Энэхүү үзүүлэлт нь НҮБХХ-өөс 1997 оноос тооцож эхэлсэн Хүний ядуурлын индексийн (ХЯИ) шинэчилсэн хувилбар юм.

Хэрвээ тухайн өрх дээрх 10 үзүүлэлтээс 2-с 6-д гачигдалтай байвал олон хэмжигдэхүүнт ядуурален өртсөн гэж үзнэ.

Хөгжиж буй 104 орны нийт хүн амын 1/3 нь буюу ойролцоогоор 1.75 тэрбум хүн ам олон хэмжигдэхүүнт ядуурална өртсөн гэсэн тооцоо гарчээ. Эдгээрийн 50 гаруй хувь нь Өмнөд Азид амьдарч байна.

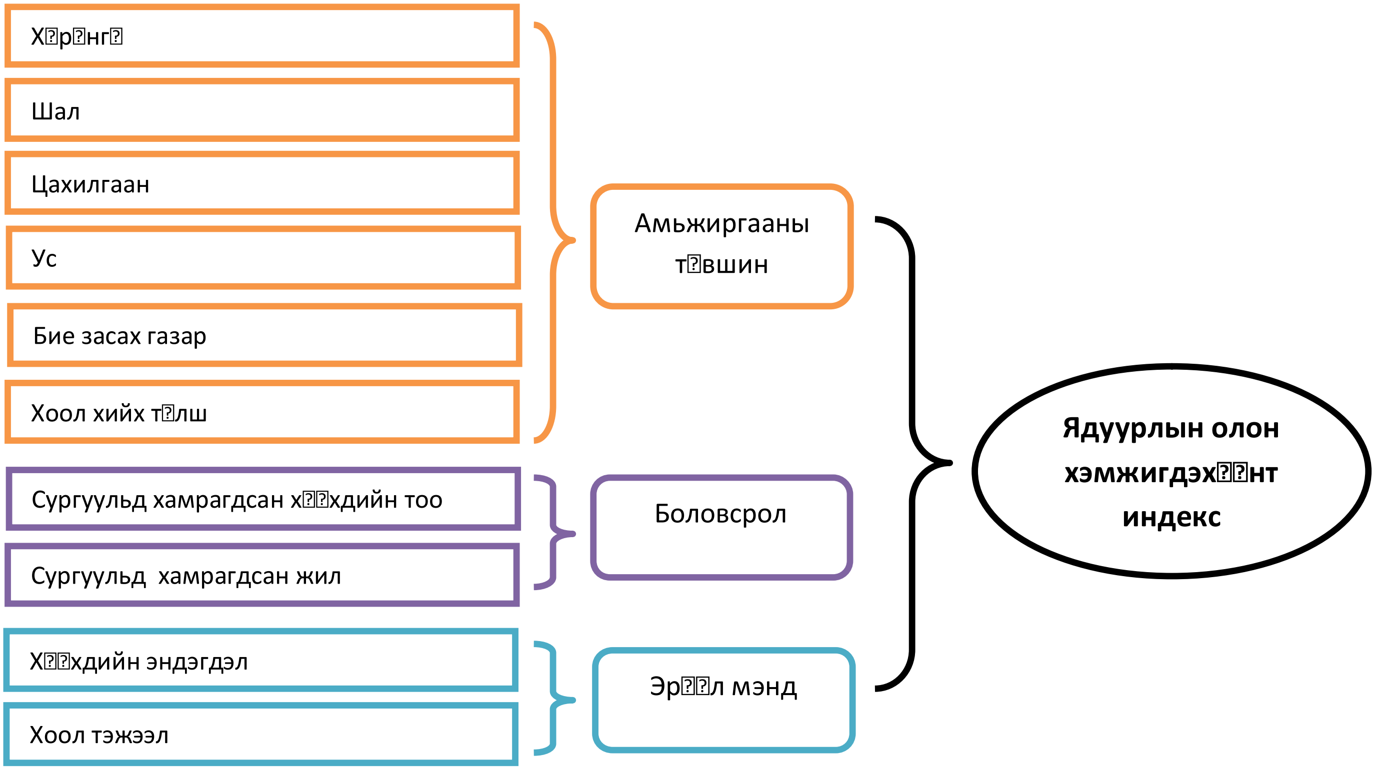

Манай улсын ЯОХИ 0.065 байгаа нь олон хэмжигдэхүүнт ядуурална өртсөн хүн ам нийт хүн амын 15.8 хувийг эзэлж байгааг харуулж байна.

Хүснэгт -22. Ядуурлын олон хэмжигдэхүүнт индекс, түүний бүрэлдэхүүн

		Монгол
Ядуурлын олон хэмжигдэхүүнт индекс		0.065
Олон хэмжигдэхүүнт ядууралд өртсөн хүн ам	Хамралт, хувь	15.8
	Гачигдлын Intensity, хувь	41
Олон хэмжигдэхүүнт ядууралд өртөх магадлалтай хүн амын эзлэх хувь		20.7

		Монгол
Наад зах нь нэг хэмжигдэхүүнээр гачигдалтай	Боловсрол, хувь	6.8
	Эрүүл мэнд, хувь	19
	Өдөрт 1.25 ам.доллараас (ХАЧП-аар) доогуур орлоготой хүн амын эзлэх хувь	39.6
Орлогын ядуурлын шугамаас доогуур хүн ам	Өдөрт 1.25 ам.доллараас (ХАЧП-аар) доогуур орлоготой хүн амын эзлэх хувь	2.2
	Үндэсний ядуурлын шугам, хувь	36.1

Мөн илтгэлд дурьдсанаар манай улсын хүн амын 2.2 хувь нь өдөрт 1.5 ам.доллар хүрэхгүй орлоготой, 36.1 хувь нь үндэсний ядуурлын шугамаас доогоор орлоготой гэсэн дүн гарчээ.

Жендерийн тэгш бус байдлын индекс

Жендерийн тэгш бус байдлын индексийг (ЖТББИ) 138 орноор тооцож, нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрх мэдэл (empowerment), хөдөлмөрийн зах зээл дэх оролцооны хүйсийн тэгш бус байдлыг харуулжээ. Хүйсийн тэгш бус байдлын улмаас хүний хөгжилд хүрэх түвшний алдагдал бүс нутгуудад 17-85 хувь хүртэл хэлбэлзэж байна.

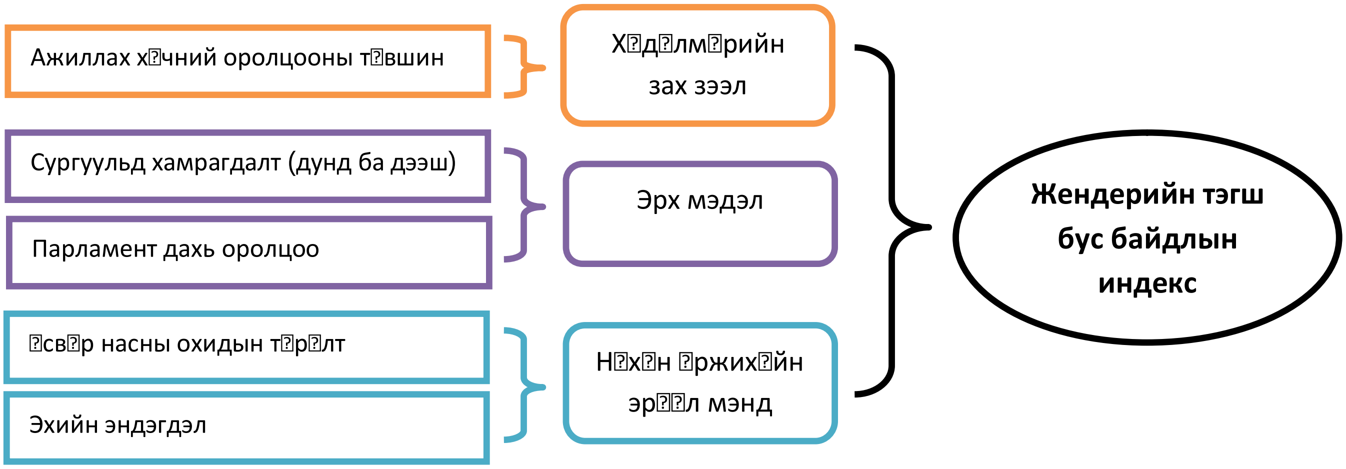

Хүснэгт -23. Жендерийн тэгш бус байдлын индекс, бүс нутаг болон бусад ангилалаар

	ЖТББИ Оноо	Эхийн эндэгдлийн түвшин	Өсвөр насны охидын төрөлтийн твшин	Парламентад суудалтай эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	Наад зах нь дунд боловсрол эзэмшсэн 25 ба түүнээс насны хүн амын эзлэх хувь	
					Эм	Эр
Монгол	0.523 (57)	46	16.6	4.2	83.0	81.8
Хөгжингүй орнууд						
ЭЗХАХБ-ын орнууд	0.317	8	19.4	20.6	84.0	86.6
ЭЗХАХБ-ын орнуудаас бусад	0.376	16	11.2	18.1	70.4	72.1
Хөгжиж буй орнууд						
Арабын улсууд	0.699	238	42.6	8.7	31.8	45.0
Зүүн Ази, Номхон далайн орнууд	0.467	126	18.1	19.8	48.2	61.4
Европ болон Төв Азийн орнууд	0.498	41	28.2	12.5	78.0	74.0
Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнууд	0.609	122	72.6	17.5	51.3	52.7
Өмнөд Ази	0.739	454	65.0	10.4	27.4	49.1
Сахар орчмын Африкийн орнууд	0.735	881	122.3	17.3	23.9	38.1
Хүний хөгжлийн түвшиний ангилал						
Хүний хөгжил маш өндөр орнууд	0.319	8	19.1	20.5	83.7	68.1
Хүний хөгжил өндөр орнууд	0.571	82	47.7	13.3	61.2	61.3
Хүний хөгжил дундаж орнууд	0.591	242	41.8	16.0	40.9	57.4
Хүний хөгжил бага орнууд	0.748	822	108.9	14.4	19.0	32.0
Нэн буурай хөгжилтэй орнууд	0.746	786	104.5	16.6	17.8	29.1
Дэлхийн дундаж	0.560	273	53.7	16.2	51.6	61.7

Үргэлжлэл

	Ажиллах хүчний оролцооны түвшин, хувь		Жирэмслэлтээс сэргийлэх арга хэрэглэдэг 15-49 насны эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	Төрөхийн өмнөх хяналтад хамрагдалтын хувь	Эрүүл мэндийн мэргэжлийн ажилтан эх барьсан төрөлтийн хувь
	Эм	Эр			
Монгол	70.0	79.5	66.0	99	99
Хөгжингүй орнууд					
ЭЗХАХБ-ын орнууд	65.5	80.1	…	…	99
ЭЗХАХБ-ын орнуудаас бусад	58.2	82.3	…	100	100
Хөгжиж буй орнууд					
Арабын улсууд	27.0	78.2	46.9	74	77
Зүүн Ази, Номхон далайн орнууд	70.1	64.5	…	91	91
Европ болон Төв Азийн орнууд	58.6	75.0	63.0	95	96
Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнууд	55.3	83.3	…	95	91
Өмнөд Ази	37.2	84.2	53.8	70	45
Сахар орчмын Африкийн орнууд	63.8	82.3	23.6	73	48
Хүний хөгжлийн түвшиний ангилал					
Хүний хөгжил маш өндөр орнууд	65.3	80.2	…	100	99
Хүний хөгжил өндөр орнууд	52.7	79.5	66.3	95	96
Хүний хөгжил дундаж орнууд	54.7	84.1	68.4	84	74

Хүний хөгжил бага орнууд	61.3	83.4	27.8	66	39
Нэн буурай хөгжилтэй орнууд	64.7	85.2	29.5	63	36
Дэлхийн дундаж	56.8	82.6	…	82	75

Манай улсын ЖТББИ 2010 онд 0.523 болж 57-р байранд орсон бол Зүүн Ази, Номхон далайн орнуудын жендерийн тэгш бус байдлын индекс 0.467 байгаа нь манай улсынхаас харьцангуй сайн үзүүлэлттэй буюу 0.056 пунктээр бага байна.

13. Дүгнэлт, санал зөвлөмж

Дүгнэлт

Монгол Улсын 1990-2009 оны хоорондох өнгөрсөн 20 жилийн эдийн засгийн хөгжил, эдийн засгийн өсөлт, хүн амын амьжиргааны түвшин, ядуурлын бодит байдал, эдийн засгийн хөгжлийн ололт, алдаа дутагдал бүхэн нь төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжих талаар Монгол Улсаас баримталж ирсэн стратеги, үе үеийн Засгийн газруудаас явуулсан эдийн засаг, нийгмийн бодлогын хэрэгжилтийн үр дүн гэж үзэж болно.

Монгол Улс анхнаасаа шилжилтийг “ цочир эмчилгээний” гэдэг стратеги баримтлан эхэлсэн бөгөөд түүний нийгмийн үр дагавар нь ихээхэн хүнд, ялангуяа хүн амын дунд ажилгүйдэл, ядуурал гүнзгийрэн тэлэх нөхцлийг бүрдүүлсэн. Шилжилтийг хэрэгжүүлсэн бусад улс орнуудын туршлагаас харахад xî¸ð ääõü çàãââð болох “ãðàäóàëèçì” áóþó “ үе øàòëàëò” çàãââðаар явсан орнууд эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийн илүү өндөр амжилтанд хүрсэн байна. “ Цочир эмчилгээний” замаар яваад хүрсэн үр дүнг гадаадын зарим судлаачид тун хангалтгүй үнэлсэн байдаг. “ ÎÓÂÑ-èéí Ìîíãîëä òóëãàн ÿâóóëñàí ìºíãºíèé õàòóó áîäëîãî íü çýýëèéí ºíäºð õ¿¿ã áèé áîëãîñíîîðîî äîòîîäûí õºðºíãº îðóóëàëòûã àøèãëàõ ÿìàð÷ áîëîìæã¿é áîëãîæ, Ìîíãîëûí àæ ¿éëäâýðèéã ñ¿éðýëä îðóóëñàí “ ãýæ ìàíàé îðíû òóõàé õýä õýäýí íîì áè÷ñýí Keith Griffin áè÷æýý.[1]

Урт хугацаанд авч үзэхэд Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийн ерөнхий чиг хандлага тодорхой харагдаж байна. Гэхдээ эдийн засгийн өсөлт тогтворгүй, зарим жилүүдэд эргээд

[1] Keith Griffin, Poverty reduction in Mongolia, Asia Pacific Press, 2003

буурсан байна. Эдийн засгийн тууштай өсөлт үнэндээ 2004 оноос эхэлсэн, 2006-2008 онд эдийн засаг бүхэлдээ тэлж, өссөн харагдаж байна.

Монгол Улсын эдийн засгийн бүтэц ихэд хоцрогдсон, ДНБ –ний 47 хувийг хөдөө аж ахуй, олборлох үйлдвэрийн салбар гаргадаг, хөдөлмөрийн бүтээмж болон нэмэгдэл өртөг багатай салбар зонхилсон, үүнээсээ болоод манай эдийн засаг бүхэлдээ бүтээмж багатай, өрсөлдөх чадвар султай байна. Ялангуяа нэмэгдэл өртөг өндөртэй, эцсийн бүтээгдэхүүн гаргадаг боловсруулах аж үйлдвэрийн эзлэх хувьд 2008 онд ДНБ –нд дөнгөж 6.1 хувь эзэлж байгаа нь тун чамлалттай байна.

1995 -2009 оны хооронд ДНБ –ний абсалют цэвэр өсөлтийн 32.6 хувь нь тээвэр, агуулахын аж ахуй,холбооны салбарт, 23.7 хувь нь уул уурхайн олборлох салбарт, 14.7 хуь нь хөдөө аж ахуйн салбарт, мөн 8.3-8.4 хувь нь үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс, бизнесийн үйл ажиллагааны болон бөөний болон жижиглэн худалдааны салбарт бий болжээ. Эдгээр салбарууд нь дээрх хугацаанд ДНБ –ний цэвэр өсөлтийн 88,1 хувийг хангаж, түүний өсөлтөнд хамгийн их хувь нэмэр оруулсан салбарууд болж байна.

Үйлдвэрлэлийн функцээр эдийн засгийн өсөлтөнд үзүүлсэн ажиллах хүч, капиталын хүчин зүйлийн нөлөөг шинжилж үзэхэд хөрөнгө оруулалтын цэвэр өсөлтийн 1% -д ДНБ –ний цэвэр өсөлтийн 0.2 хувь, харин ажиллагсдын тооны цэвэр өсөлтийн 1% -д ДНБ –ний хэмжээ илүү мэдрэмжтэй, нөлөөтэй байгаа бөгөөд ДНБ –ний 1.38 хувийн цэвэр өсөлт харгалзаж байна.

Эдийн засгийн өсөлтийг хөдөлмөрийн бүтээмж болон ажиллагсдын тооны өсөлийн хүчин зүйлээр шинжилж үзэхэд 1990-2009 оны хооронд ДНБ –ний абсалют цэвэр өсөлтийн 67.1 % нь хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээс, 32.9 % нь ажиллагсдын тооны өсөлтөөр бий болсон байна. Эндээс харахад 1990-2009 оны хооронд эдийн засгийн өсөлтийн 2/3 нь интенсив арга замаар буюу хөдөлмөрийн бүтээмжийн дээшлэлтээс бий болжээ. ДНБ болон ажиллагсдын тооны хоорондын хамаарлыг регрессийн шинжилгээний аргаар судлахад хүчтэй хамааралгүй, хамаарлын хүч нь сулавтар байгааг 0,332 гэсэн коэффициент харууллаа.

Манай оронд ядуурлын анхны албан ёсны судалгаа эхэлсэн 1995 оноос хойшхи хугацаанд ядуурлын шугамаас доогуур амьжиргаатай хүн амын эзлэх хувь 35- 38- ын

хооронд, ядуурал дорвитой буураагүй байсаар ирлээ. Өнгөрсөн 20 жилд эдийн засгийн өсөлт гарсан боловч ядуурал буураагүй нь эдийн засгийн өсөлт нь шууд ядуурлыг бууруулж, ард түмний амьдралыг сайжруулж чаддаггүй гэдэг дүгнэлтийг нотолж байна.

Амьжиргааны түвшинд нөлөөлсөн инфляцийн нөлөөллийг тооцох зорилгоор өрхийн мөнгөн орлогын өсөлтийг шинжилж үзэхэд 1990-2009 оны хооронд оны үнээрээ 367,8 дахин өссөний 99,6 хувь нь цэвэр үнийн өсөлтөөс харин 0,4 хувь нь орлогын бодит өсөлтөөс гарсан байна. Эндээс харахад Монгол Улсын хүн амын орлого, амьжиргааны түвшинд инфляци маш хүчтэй сөрөг нөлөө үзүүлсэн нь тодорхой байна.

Харин инфляци ядуурлын шугамаар дамжин түүнд хэрхэн нөлөөлснийг авч үзэхэд инфляци нөлөөлөөгүй, харин ч эсрэгээр ядуурлын шугамыг ялангуяа 2005 оноос хойш тодорхойлж, зарлахдаа инфляцийн өсөлттэй уялдуулаагүй хэт өндрөөр тогтоосон байна. Энэ нь манай оронд ядуурал буурахгүй байгаа гол шалтгаан болжээ. Ядуурлын шугам бодит байдлаас өндөр, улам бүр өссөөр ирсэн тул ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй өрх улам нэмэгдэх нь аргагүй юм. 2000 оны ядуурлын шугамыг суурь болгосон Улаанбаатар хотын хүн амын амьжиргааны доод түвшинг хэрэглээний үнийн өсөлтөөр засварлан тооцвол 2007 онд 33.7 мянган төгрөг, 2008 онд 2.3 дахин бага буюу 41.2 мянган төгрөгөөс хэтрэхээргүй гарч байна. Ийм учрас 2007-2008 онд явагдсан өрхийн нийгэм,эдийн засгийн судалгааны дүнд ядуурлын шугамыг 62,5 мянган төгрөгөөр авсан тул түүнийг дээрх хэмжээгээр засварлан авч, ядуурлын түвшинг улсын хэмжээнд болон бүс нутгаар дахин тооцох шаардлага гарч байна.

Ядуурал нь ажилгүйдэлтэй шууд холбоотой болох нь манай оронд 2002-2003 онд болон 2007-2008 онд явагдсан амьжиргааны түвшний судалгааны дүн харууллаа. 2002-2003 оны судалгаагаар ядуу бус хүмүүсийн дунд ажилгүйдэл харьцангуй бага 4,9 хувьтай байсан бол ядуу хүмүүсийн дунд 10,2 хувь буюу 2 дахин өндөр байв. Энэ байдал 2007-2008 оны судалгаагаар ч мөн давтагдсан байна. Сүүлийн судалгаагаар ядуучуудын дунд ажилгүйдэл 12,3 хувь байгаа нь ядуу бус хүмүүсийнхээс (6.2%) мөн л 2 дахин өндөр гарчээ. Ядуурлын хамралтын түвшин 2002-2003 оны судалгаагаар улсын дунджаар 36,1 хувь, өрхийн тэргүүлэгч нь ажил эрхэлдэг өрхүүдийн хувьд 33,6 хувь байсан бол өрхийн тэргүүлэгч нь ажилгүй өрхийн хувьд бүр өндөр 48,7 хувь байжээ. Энэ байдал 2007-2008 оны судалгаагаар л мөн давтагдаж, харин ядуурал газар авч, өрхийн тэргүүлэгч нь ажил

эрхэлдэггүй өрхүүдийн дунд ядуурлын хамрагдалт 54,4 хувьд хүрчээ. Энэ нь хүн амын ажилгүйдэл нь ядуурлын нэг гол шалтгаан гэдгийг дахин нотлож байна.

2002-2003 оны судалгаагаар ядуу өрхүүдийн сарын дундаж нийт хэрэглээ ядуу бус өрхүүдийнхээс 2,8 дахин доогуур, 2007-2008 оны судалгаагаар 1,9 дахин доогуур гарчээ. Эндээс өрхийн орлого, хэрэглээний түвшин амьжиргааны түвшинтэй шууд холбоотой нь харагдаж байна.

Манай оронд хүний хөгжлийн индекс 1990 –ээд оны дунд үеэс эхлэн тогтвортой өссөөр иржээ. Гэвч дэлхийн хүний хөгжлийн 2007-2008 оны илтгэлд Монгол Улс 2005 оны мэдээллээр дэлхийн 177 орноос 114 дүгээр байранд оржээ. Дэлхийн “Хүний хөгжлийн илтгэл 2010”-д үндэсний нийт орлогоор тооцсон Монголын хүний хөгжлийн индекс 2010 онд 0.622 болж, дэлхийн 169 орноос 100-р байр эзэлсэн нь Зүүн Ази, Номхон далайн хөгжиж буй орнуудын дунджаас 0.021 пунктээр, дэлхийн дунджаас 0.002 пунктээр доогуур байна.

Монгол Улс олон улсын хэмжээнд XXИ – ээр нэлээн хойгуур байр эзэлж байгаа нь уг индексийн тооцоонд ордог нэг хүн амд ногдох худалдан авах чадварын итгэлцүүрээр тооцсон ДНБ болон ҮНО -ний хэмжээ дэлхийн бусад оронтой харьцуулахад доогуур байгаатай холбоотой байна.

Хүний хөгжил, түүний дотор боловсролын түвшин болон ядуурлын хооронд тодорхой хамаарал байна. 2002-2003 оны өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний судалгааны дүнгээр ядуу өрхүүдийн насанд хүрсэн хүн амын дотор дээд боловсролтой хүн дөнгөж 8,2 хувь эзэлж байхад ядуу бус өрхүүдийн хувьд энэ үзүүлэлт 91,6 хувь байна. Энэ нь хүний хөгжил,түүний дотор боловсролын түвшин өндөр байх нь ядуурлаас хол байх нөхцөл гэдгийг харуулж байна. Судалгаанаас ядуу өрхүүдийн дотор өндөр боловсролтой хүмүүсийн эзлэх хувь бага байхад ядуу бус өрхүүдийн дотор эсрэгээрээ өндөр боловсролтой хүмүүсийн эзлэх хувь харьцангуй их байгаа өрөнхий зүй тогтол ажиглагдаж байна.

Өнгөрсөн 20 жилийн хугацаанд Монгол улсын эдийн засаг тодорхой амжилтанд хүрч, өсөлт гарсан хэдий боловч Дэлхийн банкнаас гаргадаг “Дэлхийн Хөгжлийн үзүүлэлтүүд-2007” эмхтгэлд тусгасан худалдан авах чадварын итгэлцүүрээр тооцсон нэг хүн амд ногдох үндэсний нийт орлогоороо Монгол Улсын дэлхийн 208 орноос 161 дүгээр байранд орж, дэлхийн бага орлоготой орнуудын жагсаалтаас гараагүй байна. Монгол Улс ДНБ -

ний нэг хүнд ногдох 1990 оныхоо түвшинд 2007 онд буюу 17 жилийн дараа хүрчээ. Энэ хугацаа нь манай орны эдийн засгийн хөгжлийн түүхэнд алдагдсан он жилүүд болж үлдлээ.

Монгол Улсын эдийн засгийн өнөөгийн байдал нь сүүлийн жилүүдийн дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр үүссэн нөхцөл байдалтай ихээхэн холбоотой, хямралд өртсөн бусад улс орнуудын нэгэн адил эдийн засаг бүхэлдээ сэргэх зарим шинж тэмдэг ажиглагдах боллоо. Гэхдээ Монгол Улсын санхүүгийн секторын байдал сайжирч, макро эдийн засгийн тогтворжилт хангагдаж, эдийн засаг хямралаас бүрэн гарч, өндөр өсөлтөд хүртэл цаг хугацаа шаардагдах төлөвтэй байна. 2010 оны эхний 9 сарын байдлаар инфляцийн өсөлт оны эхнээс 8.3 хувьтай, мөнгөний нийлүүлэлт 2009 оны эхний 9 сарынхаас 45,2 хувь нэмэгдсэн, чанаргүй зээлийн нийт зээлд эзлэх хувь 13.3 байгаа нь үүнийг нотлоно.

Эдийн засгийн өсөлтийн гол онолуудын нөхцлөөс харахад Монгол Улсын хувьд хөгжиж байгаа бусад орнуудын адил технологийн хоцрогдол болон эдийн засгийн зардал ихтэй, хөрөнгө оруулалт нь үр ашиг багатай, байгаль, цаг уур нь хатуу ширүүн, далайд гарцгүй, хөгжингүй зах зээлээс хол байрлалтай, улс төрийн нөхцөл нь бохир, сонгуулийн амлалтаар эдийн засагтаа дарамт үзүүлдэг, институчлэл хөгжөөгүй, иргэдэд хууль адил тэгш үйлчилдэггүй зэрэг эдийн засгийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлдөг хүчин зүйлүүд хүчтэй нөлөөтэй хэвээр байна. Эдгээр сөрөг нөхцлүүд он удаан жил оршсоор ирсэн нь Монгол Улс удтал эдийн засгийн хөгжлөөрөө хоцрогдож ирсэн шалтгаан байсан байж болно. Èõýíõи õºãæèëòýé îðíû ýäèéí çàñàã÷èä ýäèéí çàñãèéí õºãæèë ãýäýã áîë ÿäóóðàë, òýãø áóñ áàéäëûã áóóðóóëàõ, èë¿¿äýë àæèë ýðõëýëò, ýñâýë àæèëã¿éäëèéã áóóðóóëàõàä ÷èãëýñýí áîäëîãûã õýðýãæ¿¿ëæ, òîãòâîðòîé ýäèéí çàñãèéí ºñºëò, á¿òöèéí ººð÷ëºëò õèéõ ¿éë ÿâö ãýäýãò ñàíàë ¿íäñýíäýý íýãääýã. Энэ утгаараа Монгол Улсын хувьд ядуурал, ажигүйдлийг бууруулахаас эхлээд эдийн засгийн хөгжилд хүрэхэд олон шийдвэрлэгдээгүй асуудал оршсоор байна.

Санал, зөвлөмж

1. Улс орны урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг эдийн засгийн өсөлтөнд сөргөөр нөлөөлж байгаа хүчин зүйлийн нөлөөллийг багасгахад чиглүүлэхыг санал болгож байна. Үүнд технологийн хоцрогдлыг арилгах, өндөр технологыг нутагшуулах, хөрөнгө оруулалт хийх болон Засгийн газраас эдийн засгийн бодлогын шийдвэр гаргахдаа хөрөнгө оруулалтын үр

ашиг өндөр байх шалгуурыг тэргүүн ээлжинд баримтлах, улс төрийн хүчний явцуу эрх ашгаас урган гарсан болчимгүй шийдвэр нь эдийн засгийн хөгжилдөө дарамт саад болдог одоогийн практикийг халах шаардлагатай.

2. Улс орны урт хугацааны хөгжлийн бодлогод эдийн засгийн бүтцийг боловсронгуй болгох чиглэлийг тууштай баримтлахыг санал болгож байна. Манай орны эдийн засагт хөдөө аж ахуй, уул уурхайн салбар зонхилсон одоогийн бүтцийг яваандаа өөрчлөх нь хөдөлмөрийн бүтээмж болон өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх үндсэн нөхцөл гэж үзэж байна.

3.Эдийн засгийн хөгжил, өсөлтийн бодлогыг ÿäóóðàë, àæèëã¿éäëèéã áóóðóóëàõàä илүүтэй ÷èãëүүлэн õýðýãæ¿¿ëæ, òîãòâîðòîé ýäèéí çàñãèéí ºñºëò, á¿òöèéí ººð÷ëºëò õèéõэд чиглүүлэх шаардлагатай байна.

4. Эдийн засгийн өсөлт гарч байгаа боловч ядуурал буурахгүй байгаа тул ядуурлыг үр дүн олигтой авчраагүй бэлэн мөнгө тараах, нийгмийн хавтгайруулсан халамжийг нэмэгдүүлэх уламжлалт аргаар бус, “ажил хийснээр ядуурлаас гарах“ шинэ стратеги , бодлогыг баримталж, ядуурлыг бууруулахыг санал болгож байна. Нийгмийн халамжийг хүн амын эмзэг хэсэг, зорилтот бүлэгт чиглүүлэхэд илүү анхаарснаар ядуурлыг бууруулахад илүү түлхэц болно гэж үзлээ.

5. Олон улсын туршлагаас харахад эдийн засгийн эрчимтэй өсөлт нь зөвхөн зохистой хөдөлмөрөөр дамжин ядуурлыг бууруулдаг бөгөөд энэ нь бүтээмж өндөртэй ажлын байр шинээр бий болгосноор хэрэгждэг байна. Ийм учраас бүтээмж өндөртэй ажлын байрыг олноор нь шинээр бий болгох, түүнийг урамшуулах хууль эрх зүйн орчинг яаралтай бий болгохын санал болгож байна. Тухайлбал, олон жил ярьж байгаа ажил олгочдын төлдөг нийгмийн даатгалын шимтгэлийн хувийг багасагах асуудлыг шийдэх цаг болсон. Монголын өнөөгийн нөхцөлд ажил олгогчдоос төлдөг ажиллагсдын нийгмийн даатгалын шимтгэл нь хэт өндөр байгаагаас тэд үнэндээ ажлын шинэ байр бий болгох хүсэл сонирхолгүй байсаар ирсэн. Хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжүүд ажлын байр шинээр олноор нь бий болгосны төлөө харин ч татварын хөнгөлөлт эдэлдэг байх шаардлагатай.Ийм нөхцөлд ажлын байр олноороо нэмэгдэж, ядуурал бодитой буурах болно.

6. Эдийн засгийн өсөлтийг хангаж, ядуурлыг бууруулахад улс орныг үйлдвэржүүлэх стратеги шийдвэрлэх ач холбогдолтойг хоцрогдсон орноос хөгжил дэвшилд хүрсэн орнуудын туршлага бэлээхэн харуулсан. Үйлдвэржүүлэлтийн бодлогыг тууштай, эрчимтэй, төрөөс зориуд дэмжих арга замаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Ингэхдээ одоогийнх шиг дан ганц жижиг, дунд үйлдвэрт илүү анхаарах биш, харин томоохон үйлдвэрийн цогцолборуудыг байгуулж, харин тэднийг дэмжсэн жижиг, дунд үйлдвэрийг тойруулан хөгжүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлэхийг санал болгож байна. Жижиг, дунд үйлдвэрүүд нь ихэвчлэн зах зээл нь баталгаатай томоохон үйлдвэрүүдийг дагаж амьдардаг дэлхийн жишгийг бид анхаарах ёстой.

7. 2007-2008 онд явагдсан өрхийн нийгэм,эдийн засгийн судалгааны дүнд ядуурлын шугамыг 62,5 мянган төгрөгөөр буюу өмнө тооцсон шугамаас харьцангуй өндөр, инфляцийн өсөлтөөс 2,3 дахин давсан шугамаар авсан тул түүнийг дээрх хэмжээгээр засварлан авч, ядуурлын түвшинг улсын хэмжээнд болон бүс нутгаар дахин тооцохыг санал болгож байна.

Ашигласан ном, материалууд

1. Development economics
2. N. Gregory Mankiw, Drinciples of Economics
3. Keith Griffin, Poverty and the Transition to a Market Economy in Mongolia
4. Keith Griffin, Poverty reduction in Mongolia, Asia Pacific Press, 2003.
5. ADB, Mongolia Country Poverty Assessment (CPA), 2009.
6. Joseph E. Stiglitz, Globalization and its discontents. 2003.
7. ×. Óëààí, “Àêòóàëüíûå âîïðîñû ïåðåõîäà Ìîíãîëèè ê ðûíî÷íûì îòíîøåíèåì è èõ ñîöèàëüíî-ýêîíîìè÷åñêèå ïîñëåäñòâèÿ,” Óëààíáààòàð, 2005.
8. Монгол эдийн засаг: Øèëæèëòèéí ýäèéí çàñãèéí ãàðûí àâëàãà. ÌÓÈÑ-èéí Ýäèéí çàñãèéí ñóðãóóëü, ÅÕ/ÒÀÑÈÑ õºòºëáºð, Ìàí÷åñòðèéí èõ ñóðãóóëü,УБ, Ìàí÷åñòåð, 1999 он
9. Б.Батмөнх, Øèëæèëòèéí ¿åèéí ìàêðî ýäèéí çàñãèéí îëîí óëñûí íèéòëýã òóëãààìàñàí àñóóäëóóä ñýäýâò ñóóðü ñóäàëãààíû òàéëàí, 2007 он.
10. ҮСХ, Дэлхийн банк,НҮБ-ын хөгжлийн Хөтөлбөр, Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний 2002-2003 оны түүвэр судалгааны үндсэн тайлан, 2004
11. Үндэсний Статистикийн Хороо, Дэлхийн Банк :Монгол дахь ядуурлын дүр төрх, Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн 2007-2008 оны судалгааны дүн, 2009 он
12. Монгол Улсын 2007 оны Хүний хөгжлийн илтгэл: Хөдөлмөр эрхлэлт,ядуурал
13. ҮСГ, АХБ, Ажиллах хүчний 2002-2003 оны судалгааны үндсэн тайлан,2004 он
14. Монгол Ӧлсын статистикийн эмхтгэл , 2000, 2003,2005,2007,2009 îí
15. UNDP, Human Development Report 2007/2008, Fighting climate change: Human solidarity in a divided world, 2007.
16. “Human Development Report-2010” – UNDP